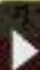

/68

2003 Rs. 10/-

चांदोबा

चांगला शेजार

हेलापुरीच्या एका बोळकंडीत पुरुषोत्तम व रघुनाथ हे दोघे शेजारी होते. दोघेही सारखेच सधन होते, तरी सुद्धां आपला बडेजाव मिरवण्याची प्रवृत्ती दोघांच्यामधे पुरेपूर भरलेली होती.

दोन्ही घरांमधल्या भिंतीवरुन त्यांच्यामधे सतत भांडणें होत. एकाच्या घराच्या अंगणातल्या झाडाच्या फांद्या दुसऱ्याच्या अंगणात झुकत होत्या व त्याचा पाचोळा पडायचा. लगेच त्याच्या दोघांचा वितंडवाद सुरुं होई. त्यांचे भांडण वाढले कीं त्यांच्या बायकाही त्यांत भाग घेऊं लागत.

ही भांडणें बरीच वाढायला लागली. पण एकानेही मैत्रीसाठी हात पुढें केला नाही, किंवा भांडण मिटवण्यासाठीं प्रयत्न केले नाहीत. त्याच वेळीं दुसऱ्या मोठ्या आळींत एक घर विकायला होते. जेव्हां हे रघुनाथला कळलं, तेव्हां त्याने आपले घर सुगंधीपुरच्या एका गृहस्थाला गुपचूप विकले व ते मोठ्या आळींतले घर विकत घेतले.

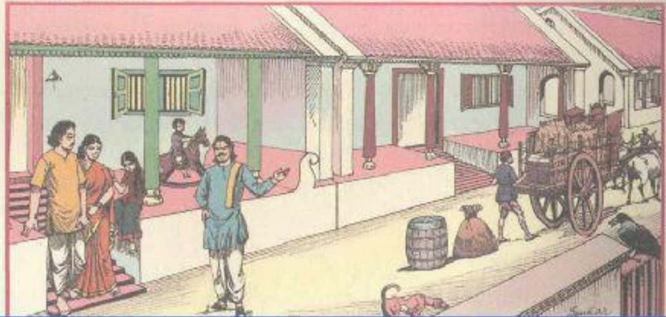
जुने घर सोडून जाताना रघुनाथने कुत्सितपणें पुरुषोत्तमला म्हटले, ''आम्ही मोठ्या आळींतले एक मोठे घर घेतले आहे. त्याशिवाय, आता तिथें चांगला शेजारही आहे आम्हाला!''

''फक्त तुम्हालाच नव्हे. आम्हीही चांगला शेजार असलेल्या घरांत राहायला जाणार आहोत.'' पुरुषोत्तम म्हणाला.

''असं कसं होऊं शकेल? मी घेतले ते एकच घर तर या गांवात विकायला होते. ते तर आम्ही घेतलंय. तू गांव सोडून तर कुठे चालला नाहीस ना?'' रघुनाथने पुन्हां तिरकस बोलणें सुरुं केले.

''आम्ही कशाला हे गांव सोडून जाऊं? वाडवडिलांच्या या घरांत आम्ही आरामांत राहूं, तेही चांगल्या शेजाराबरोबर. तुझ्याशिवाय ज़े कुणी येईल तो निश्चितच चांगला शेजारी असेल!!'' पुरुषोत्तमने जोराने हंसून प्रत्युत्तर केले.

-आंजनेय

खरा कुरुप

जगन्नाथपुरींत जगन राहात होता. त्याला वीर व शूर असे दोन मुलगे होते. लहानपणीं उकळते पाणी तोंडावर सांडल्यामुळें वीरच्या चेहऱ्यावरची कातडी जळली होती. आता तोंडावर काळे डाग फक्त दिसत, त्यामुळें तो थोडा कुरुप दिसूं लागला होता. पण त्याचे मन अत्यंत निर्मळ व साफ होते. धाकट्या शूरचा स्वभाव मात्र वीरपेक्षां निराळा होता. त्याला आपल्या सुंदर रुपाचा फारच अभिमान होता.

एके दिवशी जगनने शेतांमधे बकऱ्या नेल्या व एका जागी उभ्या केल्या. उन्हाळ्याचे दिवस होते. झाडांच्या लहान डहाळ्या तोडून, त्यांची पाने काढून, वीर बकऱ्यांना खाऊं घालत होता. शूरदेखील त्याला मदत करुं लागला.

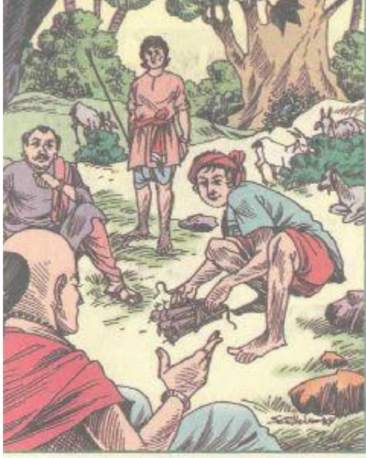
आपले दोन्ही मुलगे उन्हाच्यावेळीं आपल्या कामांत मदत करीत आहेत हे पाहून जगनला फार आनंद झाला. तो म्हणाला, ''वीर, बांधावर ताडाची मुळें आहेत बघ; ती उपटून घेऊन ये. आपण ती भाजून खाऊं या.''

थोड्याच वेळांत वीरने ताडाची मुळें उपटली व ती तो घेऊन आला. तोपर्यंत शूरने वाळलेल्या ढलप्या एकत्र करुन ती मुळें त्याने भाजायला घेतली. बापलेक एकत्र बसून ती खाणार तोच गांवाचा पुरोहित धनंजयशास्त्री तिथें येऊन पोंचला.

त्याचे स्वागत करीत जगनने प्रेमाने विचारले, ''अगदी योग्य वेळेवर आलात. आणखी थोडी मुळें उपटून आणूं कां? घरी नेता येतील ना?''

''हो तर! माझ्या मनांत हाच विचार होता. पण सांगायला संकोच वाटत होता. पण इतक्या कडक उन्हांत मी दुसऱ्याच कामासाठी आलो होतो.'' शास्त्रीने सांगितलं.

''बोला, शास्त्रीजी, कोणतं काम काढलं आहेत?'' जगनने आदराने विचारलं. ''जगन, तुला तर माहीत आहेच कीं या गांवाच्या भरंवशावरच माझा चरितार्थ चालतो. मला एक गाय दान मिळाली आहे. पण तिला खाऊं घालायला गवत तर हवेच कीं! तुझा पुरोहित या

नात्याने मी तुझ्या गवताच्या भाऱ्यांतले गवत माझ्या गाईसाठी मागतो आहे.'' शास्त्रीने सांगितलं.

''जे हवं असेल ते मागायचा आपला अधिकार आहेच. गाईची देखभाल करायला जर त्रास पडत असेल तर माझ्याकडे गाय धाडून द्या. माझ्या इतर गुरांप्रमाणेच मी तिची अगदी चांगली काळजी घेईन. गवताचा भारा माझ्या मुलांपैकी एकजण तुमच्या घरीं घेऊन येईल. चलावं, त्या झाडाच्या सांवलींत बसून जरा बोलूं या.'' असं म्हणत जगन त्यांना झाडाकडे घेऊन गेला.

तितक्यांत ताडाची मुळें घेऊन शूरही तिथें आला व म्हणाला, ''शास्त्रीबुवा, राग मानूं नका. पण तुम्हाला ठाऊक आहेच कीं मी एक देखणा तरुण आहे. माझं लग्न केव्हांही होईल, कुणीही आपली मुलगी मला अगदी आनंदाने देईल. वीर माझ्यापेक्षां मोठा आहे. मी असं आता म्हणूं नये कीं तो कुरुप आहे, पण माझा नाईलाज आहे! त्याच लग्न झाल्याशिवाय माझ्या लग्नाचा विचार कुणी करणार नाही. म्हणून तुम्हीच माझ्या भावासाठी एखादं स्थळ सुचवा! मुलगी कशीही असली तरी चालेल.''

शूरचे हे बोलणें ऐकून वीरला फार वाईट वाटले. जगनही मनांतून शूरवर रागावला होता. पण त्याने आपली नाराजी बोलून दाखवली नाही.

ताडाची मुळें उचलत शास्त्रींनी मात्र त्याला फटकारले, ''शूर, काय बोलतो आहेस तू हे? असं बोलणं अगदी चुकीचं आहे. दुसऱ्याचे मन दुखावणें हे पाप आहे. आणि कुरुपतेपेक्षांही जास्त मोठा दोष आहे.'' आणि वीरच्याकडे वळून बघत त्यांनी म्हटले, ''वीर, सौंदर्यापेक्षांही माणसाचा सद्गुण हा फार मोठा अलंकार आहे. तुझ्या चांगल्या स्वभावावर खूष होऊन तुझ्याशी लग्न करायला तयार होईल अशी गुणवती पत्नी तुला मिळेल ही मला खात्री आहे. तू गोविंदपूरला जा आणि तिथे राहाणाऱ्या गोपीला जाऊन भेट. तुझे भलेंच होईल.''

शास्त्रीजींच्या बोलण्यामुळें वीरच्या मनांत कुतूहल निर्माण झाले. कांही दिवसांनंतर तो गोविंदपूरला गेला. गोपीच्या घराचा पत्ता शोधायला त्याला फारसा त्रास झाला नाही. गोपी फुलांचा व्यापारी होता. त्याच्या शेतींत अनेक जातींची रंगीबेरंगी फुलांची झाडे त्याने लावली होती व त्या फुलांचा तो व्यापार करीत राहिला. त्या गांवात त्याने एक छानसे घर बांधले. आपली पत्नी गंगा आणि एक मुलगी ज्योती यांच्याबरोबर तो आरामशीर आयुष्य कंठीत होता.

वीरला पाहून गोपीला वाटले कीं तो फुलें खरेदी करायला आला असावा. पण जेव्हां त्याला खरे

कारण समजलें तेव्हां त्याने त्याचे आनंदाने स्वागत केले. आपली पत्नी व मुलगी यांच्याशी त्याची ओळख करुन दिली.

थोडा वेळ सटरफटर गप्पा झाल्यानंतर गोपीने वीरला सांगितले, ''बेटा, बऱ्याच वर्षांपूर्वी मी चोरी करताना पकडला गेलो आणि मला तुरुंगवास घडला. चोरीचा छाप कपाळावर बसला. तुरुंगातून सुटल्यावर मला मदत करायला कुणी तयार होत नव्हता. मी भुकेने कळवळून जायचो. म्हणून मी पुन्हां चोरी करायचे ठरवले. मी त्याच घरांत चोरी केली नि पुन्हां मी पकडला गेलो. तो घरमालक अतिशय भला माणूस होता, विचारी होता. त्याने मला म्हटलं, ''कुणीही चोर म्हणून जन्माला येत नसतो. परिस्थितीच्या कचाट्यांत सांपडून तू चोरी केली असली पाहिजेस. तुला शिक्षा झाल्यामुळें कांही तुझ्यामधे परिवर्तन येणार नाही. तुला पुन्हां तुरुंगात डांबण्याची चूक मी करणार नाही.'' त्याने मला त्याच्या घरांतच नोकरी दिली. जेव्हां या घटनेला दोन वर्षें होऊन गेली, आणि माझ्यांत सुधारणा झाली आहे अशी त्यांची खात्री पटली तेव्हां त्यांनी आपल्या नोकराची मुलगी गंगा हिच्याशी माझे लग्न लावून दिले. त्यानंतर आता माझी परिस्थिती चांगली सुधारलीय, तरीदेखील माझ्या ज्योतीशी लग्न करायला गांवात कुणी तयार नाही. त्यांचं म्हणणं असं कीं ज्योती ही एका चोराची मुलगी आहे. असं म्हणून वर हे लोक टिंगलटवाळी करीत म्हणतात कीं एखादा चोरच जांवई म्हणून पत्करायला हवा.''

यावर वीरने कांही बोलण्यापूर्वींच गंगा सांगायला लागली, ''माणसांचे गुण पाहायला हवेत, नुसते सौंदर्य नव्हे. तुझ्याबद्दल शास्त्रीजींनी

आम्हाला सगळं कांही सांगितलंय. आमच्या मुलीचं लग्न तुझ्याशी करावं अशी आमची इच्छा आहे. तुला हे मान्य आहे कां?''

वीरने उत्तर दिले, ''मला ठाऊक आहे कीं माझा चेहरा थोडासा कुरुप आहे. तुमच्या परिस्थितीचा फायदा घेऊन मी तुमच्या मुलीचे मन दुखावूं इच्छित नाही. मी तिच्याशी लग्न करुं शकणार नाही. माझा धाकटा भाऊ आहे, तो तुमच्या मुलीसाठी योग्य आहे.'' आणि त्याने आपल्या पित्याला ही बातमी कळवली.

हा निरोप मिळाल्यावर जगन, त्याची पत्नी व शूर, असे तिघेही गोविंदपूरला आले. ज्योतीला पाहिल्यानंतर शूरला ती आवडली. पण जेव्हां त्याला कळलं कीं तिचा बाप पूर्वी एक चोर होता, तेव्हां त्याने स्पष्टच सांगितलं कीं त्याला हे लग्न मान्य नाही. कोणत्याही परिस्थितींत एका चोराच्या मुलीशी लग्न करायची त्याला इच्छा नव्हती.

त्याचे हे बोलणें ज्योती खालमानेने ऐकत होती. पण जेव्हां अगदी असह्य झाले तेव्हां तिने शूरला एकदम ताडकन उत्तर दिले, ''काय बोलता आहात तुम्ही? कावळ्याचे पिल्लूं आणि कोकिळेचं पिल्लूं, दिसायला सारखीच असतात. फारसा फरक नसतो. पण कोकिळा आपल्या मंजुळ स्वराने सर्वांचे मन प्रसन्न करते. आत्ताच तुमच्याकडे बघून मला कळलं, कीं माणसांच्यात देखील कावळे असतात. तुमचा गोंडस चेहरा पाहून कोणतीही मुलगी तुमच्याशी लग्न करायला तयार होईल असं मात्र समजूं नका. तुमचे विचार गलिच्छ आहेत, तुमचे बोलणें कडवट आहे. जर तुमचे मोठे भाऊ तयार असतील तर मला त्यांच्याशीच लग्न करायची इच्छा आहे.''

ज्योतीचे बोलणें सर्वांनाच पटले. जगनने शूरला चांगलेच सटकावले, ''अरे, मुलगी पसंत नसली तरी जरा आपले तोंड सांभाळून बोल. उचलली जीभ, लावली टाळ्याला, अशी बडबड करुं नकोस. ज्याला स्वतःवर आवर घालता येत नाही, तोच खरा कुरुप असतो. समजलं कां?'' आणि वीरकडे वळून त्याने विचारलं, ''वीर, ज्योतीला तू पसंत आहेस. तुला ही सोयरिक पसंत आहे ना?''

वीरने होकारार्थी मान डोलावली. तेव्हां ज्योतीच्या व वीरच्या मातापित्यांनी दोघांना आशिर्वाद दिले.

वीर व ज्योतीचा विवाह झाला आणि दोघेही आनंदाने संसारात रमले.

माया सरोवर

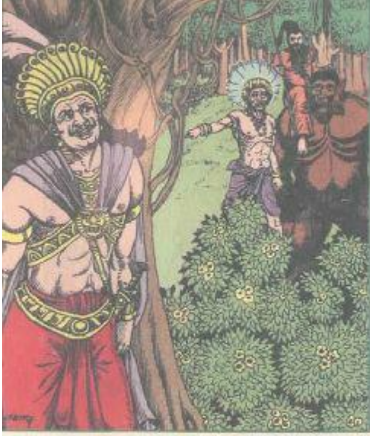
16

(आकाशांत उडणाऱ्या हंसांच्या रथांतून घसरलेला मायासरोवरेश्वर अरण्यांतल्या एका जागी नरभक्षक वस्तींत गरम पाण्याच्या मोठ्या हंड्यात पडला. त्याने रथांत त्याच्याबरोबर असलेल्या इतर लोकांची माहिती सांगितली. त्यांना शोधायला सगळेजण निघाले. तेव्हां त्यांना सिद्धसाधकाची आरोळी ऐकूं आली. (त्यानंतर)

सिद्धसाधकाची 'जय महाकाली' ही गर्जना ऐकताच मायासरोवरेश्वर एकदम थांबला आणि चारी दिशांना नजर फिरवीत घाबरुन थरथरायला लागला. ते पाहून गणाचारी पुजाऱ्याला नवल वाटले. त्याच्या बरोबर आलेले नरभक्षक जातीचे चारी अनुचर त्या आवाजाच्या दिशेने पुढे जाऊं लागले.

त्यावेळीं मायासरोवरेश्वर जरा सावधानीने गणाचारीला बोलला, ''तू आपल्या अनुचरांना परत बोलावून घे, त्यांतच त्यांचे हित आहे. ती गर्जना महाकालीच्या एका भक्ताची आहे. त्यांच्या मंत्रशक्तींच्या पुढे तुमचे भाले निकामी होतील.'' हे शब्द ऐकून गणाचारी मोठ्याने हंसला आणि म्हणाला, ''नरभक्षक लोक असल्या मंत्रतंत्रांना भीत नाहीत. वनदेवाच्या कृपेने आमच्या भोजनासाठी आणखी एक व्यक्ती आम्हाला मिळणार आहे!''

गणाचारीचे बोलणें पुरे होते न होते तोंवर भाले उंच धरुन पुढें जाणारे नरभक्षक लोक आरडाओरडा करीत दौडतच गणाचारीकडे परत

आले आणि कांहीशा भेदरलेल्या आवाजांत म्हणाले, "पुजारीजी, आपले सर्वांचे जीव संकटांत आहेत. हत्तीएवढ्या नरवानरावर एक यमदूत स्वार होऊन गर्जतच या बाजूला येतो आहे."

आता मायासरोवरेश्वराबरोबर गणाचारी-देखील घाबरला. थोड्याच अंतरावर गर्द झाडींतून हातांत शूल घेऊन नरवानराला वेगाने पळवत या मंडळींच्या दिशेने येणारा सिद्धसाधक त्यांना दिसला.

"अरे ऐका! आता आपण इथून पळून जाणंच योग्य ठरेल. तुमच्यापैकीं एकजण लगोलग सरदार शेरसिंहाकडे पळत जा आणि हा यमदूत इथें आल्याची माहिती त्याला द्या. जर आपण सर्वजण याच्या हातांत सांपडलो तर आपल्या जातीचा सर्वनाश होईल. याच्या तावडीतून वांचण्याचा कांहीतरी उपाय आपण तात्काळ योजला पाहिजे. उशीर केला तर आपले नुकसान होणे कांही टळणार नाही." सर्वांना धोक्याची सूचना देऊन म्हातारा गणाचारी पळून जाण्याच्या इराद्याने मागे वळला.

सिद्धसाधकाने 'जय महाकाली' अशी पुन्हां जोराने गर्जना केली आणि पळून जायच्या विचारांत असलेल्या नरभक्षक लोकांच्यासमोर येऊन त्याने त्यांना टोकले, "तुम्ही जर इथून हललात तर तुम्हाला माझ्या या नरवानराचा आहार बनवून टाकीन सांगा, तुम्ही कोण आहात? आणि इथें काय करीत आहात? कांचनमाला नांवाची राजकुमारी हंसांच्या रथांतून याच भागांत पडली आहे. तुमच्यापैकीं कुणी तिला पाहिलंय कां?"

गणाचारी किंवा त्याचे अनुयायी यांना त्याचे बोलणें कांही समजले नाही. कांहीतरी आठवायचा प्रयत्न करीत गणाचारीने वर बघितले आणि एका झाडांच्या फांदीआड लपणाऱ्या मायासरोवरेश्व-राला सिद्धसाधकाच्या दिशेने खूण करीत तो म्हणाला, "आमच्या वनदेवाने आमच्या आहारासाठी एक मानव पाठवण्याची मोठीच कृपा केली आहे. हाच तो माणूस आहे! त्याला राजकुमारीबद्दल जास्त माहिती असेल. आपण कृपा करुन त्यालाच विचारुन पाहा!"

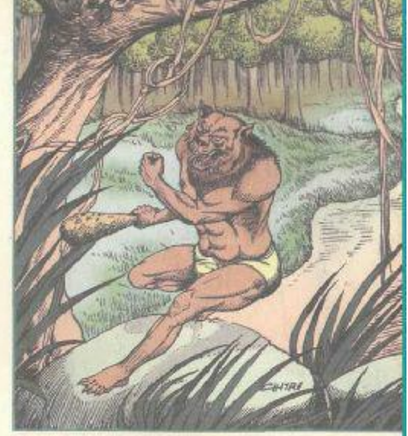
तोपर्यंत सिद्धसाधक नरभक्षक लोकांना पळून जाता येऊं नये म्हणून प्रयत्न करीत होता, म्हणून त्याला मायासरोवरेश्वर दिसला नव्हता. पण आता त्याच्याकडे बघत तो दटावून ओरडला, "अरे, शिरस्त्रासारखा मुकुट घालणारा तो तूच कां मायासरोवरेश्वर आहेस? मी तर ऐकलं होतं कीं तू मोठा शक्तिशाली आहेस, पण दिसतो आहेस अगदीच घाबरट! जर चोरासारखा पळून जायचा तू प्रयत्न केलास तर हा शूळ खुपसून तुला जमिनीतच गाडून टाकीन, समजलास? तेव्हां खबरदार!"

सिद्धसाधकाचे हे उद्धट बोलणें ऐकून मायासरोवरेश्वर संतापला, त्याचा हातही तलवारीच्या मुठीवरही अभावितपणें वळला; पण त्याने राग आवरुन तिरस्कारयुक्त स्वरांत म्हटले, "चेहरामोहरा नि बोलण्याची पद्धत पाहून तू एक कापालिक असावास असं वाटतं. तुझ्यासारख्या भेकडांवर मी शस्त्र चालवत नसतो. तुझी वटवट बंद करुन आपल्या वाटेने तू चालूं लाग!"

"मी सिद्धसाधक आहे. महाकालीचा भक्त आहे. तुझ्याइतकाच सामर्थ्यवान शत्रू माझा सेवक बनलेला आहे. राजकुमारीचा शोध घेण्यासाठी मी त्याला पाठवला आहे. त्याच्याशी तुला लढायचं आहे कां? बोलावूं त्याला परत मागे?" असे विचारुन सिद्धसाधकाने ओरडून हांक दिली, "अरे जलवृक, तू कुठे आहेस? तुझ्या जमातीचा शत्रू मायासरोवरेश्वर इथे आहे. त्याच्या ताकदीची परीक्षा तूच घे!"

याला प्रत्युत्तर करीत साधकाचा सेवक जलवृक राक्षस दूरवरच्या कांटेरी झुडुपांना उपटून बाजूला फेंकत, पाय आपटत येत म्हणाला, "कुठे आहे तो दुष्ट मायासरोवरेश्वर? मी या दगडी गदेने आत्ता त्याचा भुगा करतो!"

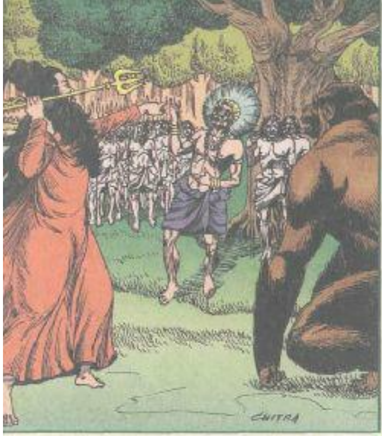
जलवृक राक्षस असं बोलून जोराने पुढे जाणार होता, तेवढ्यांत एका सालवृक्षाच्या पाठीमागून मकरकेतुने आपल्या जलग्रह हत्तीला पुढे आणले

आणि जलवृकचा मार्ग अडवला. जलग्रहाने एक भीषण किंकाळी मारली व तो बाजूला झाला. विजेच्या चपळाईने त्याने मागे सरुन जलग्रहाच्या गंडस्थळावर आपल्या गदेचा प्रहार केला. मोठ्याने गर्जत मकरकेतुने त्याला धमकावले, "अरे जलवृक राक्षसा! आत्ताच मी तुला यमलोकी धाडतो बघ!" आणि त्याला तशी धमकी देऊन त्याच्या गळ्यावर नेम धरुन सुरा फेंकला, पण नेम चुकल्यामुळें राक्षसाच्या खांद्याला सुऱ्याची जखम झाली.

हे दृश्य पाहून नरवानरावर बसलेला सिद्धसाधक संतापून ओरडायला लागला, "जयशील मला नंतर कांहीही म्हणूं दे, पण मी आत्ताच या मायासरोवरेश्वर आणि मकरकेतूची वाट लावून टाकतो." आणि त्याने असं म्हणून नरवानराला हांक मारली.

पुढच्याच क्षणीं चारी बाजूंनी टाळ्या आणि

शिट्ट्या वाजवल्याचे आवाज ऐकूं येऊं लागले. चमकून सिद्धसाधकाने मान वळवून मागे पाहिले. तेव्हां चारी दिशांनी झाडींतून वृक्षांमागून अनेक नरभक्षक तिथें येऊन पोंचले. आपल्या खांद्यावरचा भाला हातांत घेऊन सरदार शेरसिंह पुढें होऊन म्हणाला, ''गणाचारी, आपल्या वनदेवाने आपल्या भोजनासाठी कितीजणांना पाठवलंय याचं मला आश्चर्यच वाटतंय. वा वा! आपला देव तर भक्तांची इच्छा पूर्ण करणारा कल्पवृक्ष आहे, नाही कां?''

सिद्धसाधकाने सरदार शेरसिंहाचे शब्द ऐकले. त्याचे अनुयायी मोठ्या उत्साहाने पुढें येऊं लागले होते. आता आपल्या शत्रूंच्याबरोबर आपलाही प्राण संकटात पडेल ही जाणीव त्याला झाली आणि त्याने नरवानराला मकरकेतुच्याजवळ पळवत नेले.

जखमी जलग्रहाच्या डोक्यावर मकरकेतुने हात फिरवला. थोडा वेळ त्याच्या पाठीवर मकरकेतु प्रेमाने थोपटत राहिला. जलग्रह उठून उभा राहिल्यानंतर मकरकेतु त्यावर स्वार होणार होता. परंतु थोड्या अंतरावर उभा असलेल्या मायासरोवरेश्वराला तो म्हणाला, ''मायासरोवरेश्वर महाराज, कृपया आपण या जलग्रहावर स्वार व्हावे! हा सिद्धसाधक थोडा उतावळा आहे, पण मनाचा अतिशय दिलदार आहे. वैद्यदेव व जयशील हे दोघेही हंसाच्या रथांतून लवकरच इथें येतील.''

नदीच्या कांठावर जे घडलं ते मायासरोवरेश्वराला कांहीच ठाऊक नव्हतं. म्हणून मकरकेतूच्या बोलण्याचा अर्थ त्याला समजला नाही. तरीदेखील जलग्रहावर चढून पोंचला. तेवढ्या अवधींत मकरकेतुच्या हातांतल्या शस्त्राने जखमी झालेला जलवृक राक्षस कण्हतकण्हत झाडाच्या बुंध्याचा आधार घेऊन उठून उभा राहिला. थोडा वेळ गेल्यानंतर त्याने सिद्धसाधकाला नीरस स्वरांत विचारले, ''मालक, काय आज्ञा आहे?''

''तुझी जखम फार खोल असेलसं वाटत नाही. प्रथम तू तुझी गदा तर हातांत घे.'' सिद्धसाधकाने जलवृकाला आज्ञा केली व नंतर मकरकेतुकडे वळून त्याने विचारले, ''आणि आता आपल्याला कुणापासून धोका आहे ते तुला माहिती आहे?''

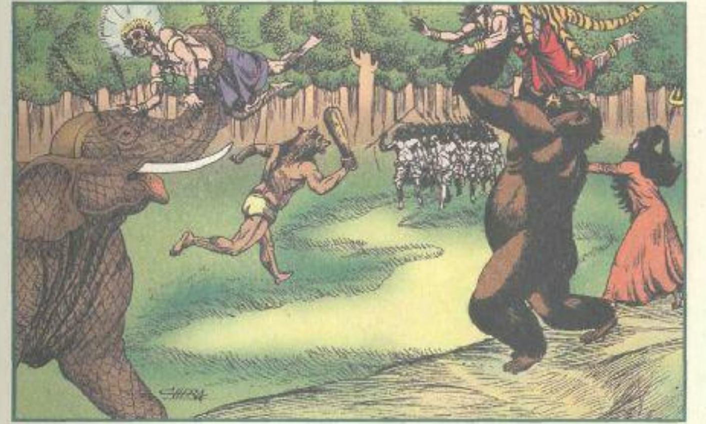
''या नरभक्षकांना उगीचच वाटतंय कीं त्यांच्या वनदेवाने आपल्याला त्यांच्या भोजनासाठी धाडलंय म्हणून! तेव्हां अगोदर आपण या सर्व दुष्टांपासून आपले रक्षण करायला हवे.'' मकरकेतुने तलवारीची मूठ घट्ट पकडत म्हटले.

''मकरकेतु, तुझ्या हुशारीचे मला खरंच कौतुक वाटते. कनकाक्ष राजाच्या मुलांच्या शोध घेऊन त्यांना राजाच्या स्वाधीन केल्याखेरीज मी किंवा जयशील आम्ही दोघेही या असल्या नरभक्षकांचा आहार बनणें पसंत करणार नाही. त्या रानटी लोकांना समजावून सांगायचा मी प्रयत्न करतो. पण जर त्यांनी माझ्या बोलण्याकडे लक्ष दिले नाही, तर स्त्रिया आणि लहान मुलें सोडून बाकी सगळ्या पुरुषांना मारा व निर्दयपणें त्यांची सर्वांची डोकीं कापा.'' सिद्धसाधकाने त्वेषाने सांगितले.

इतका वेळ डोळे वटारून पाहात असलेला गणाचारी आता पुढें सरसावला आणि ओरडत म्हणाला, ''हे वनदेवा रे, भूक, भूक लागलीय! अरे माणसांनो, आमच्या देवाने तुम्हाला आमच्या साठीच धाडलं आहे. तेव्हां आता तुम्ही अरण्यांतल्या वनदेवाच्या मंदिरात चला. तिथे आम्ही तुमचा नैवेद्य देवाला दाखवूं आणि नंतर आम्ही तो खाऊं!''

जरादेखील न बिचकता सिद्धसाधकाने आपला शूळ उचलून म्हटले, ''अरे नरमांसभक्षका! तुमची कांहीतरी चूक होते आहे. कुणीही आम्हाला तुमच्या भोजनासाठी धाडलेलं नाही. हंसांच्या रथांतून आमची माणसें या अरण्यांत पडली, त्यांना शोधायला आम्ही इथें आलो आहोत. त्यांतला मायासरोवरेश्वर फक्त आमच्या हाती लागला आहे. आता आम्ही आमच्या वाटेने जातो, तुम्ही तुमचा रस्ता पकडा. ''आणि आमच्या भुकेचं काय? कित्येक आठवडे मांस न मिळाल्यामुळें आम्ही उपाशी आहोत.'' असं म्हणून भाला परजीत सरदार शेरसिंह सिद्धसाधकासमोर येऊन उभा राहिला.

सिद्धसाधकाने खूण केल्याबरोबर नरवानराने आपल्या दोन्ही हातांनी सरदार शेरसिंहाला घट्ट पकडून वरती उचलले. तेव्हां मायासरोवरेश्वर स्वार झालेला जलग्रह एका झेपेंत पुढे झाला आणि आपली सोंड पुढे फैलावून त्याने गणाचारीच्या

कमरेला सोंडेने विळखा घातला आणि त्याला तो हवेंत फिरवूं लागला," आपल्या भोजनासाठी मिळालेल्या या मानवांना सोडूं नका. त्यांना भाले टोंचूनटोंचून बंदी बनवा!"

"जलवृक, पाहातोस काय? या नरभक्षकांचा तुझ्या गदेने चक्काचूर करुन टाक." सिद्धसाधकाने जलवृक राक्षसाचा ललकारले.

"सिद्धसाधक महाराज की जय" असे ओरडत जलवृक राक्षसाने आपली गदा उचलली आणि तो नरभक्षक जमातीवर तुटून पडला. त्यांनीही त्याचा प्रतिकार केला. नरभक्षकांच्या वर जलवृक राक्षस धडाधड गदेचे प्रहार करीत होता. आणि आपल्या भाल्यांनी त्याला घायाळ करण्याचा प्रयत्न नरभक्षक करीत होते व ओरडत होते. या दंगलीचा आवाज या दंगलीचा आवाज साऱ्या अरण्यांत गुंजला.

जलवृक राक्षस आपल्या प्राणांचीही पर्वा न करता लढत होता. ते पाहून सिद्धसाधकाने त्याचे कौतुक करीत म्हटले, "शाबास, जलवृक! तू हिंमतीचा व मोठा बलदंड आहेस रे! मी हा तुझ्या मदतीला येतो आहे." असं म्हणून त्याने शेरसिंहाला दूर फेंकून देण्याचा आदेश दिला, आणि "महाकाली की जय" अशी घोषणा करीत त्याने नरवानराला नरभक्षकांच्या दिशेकडे पळवले.

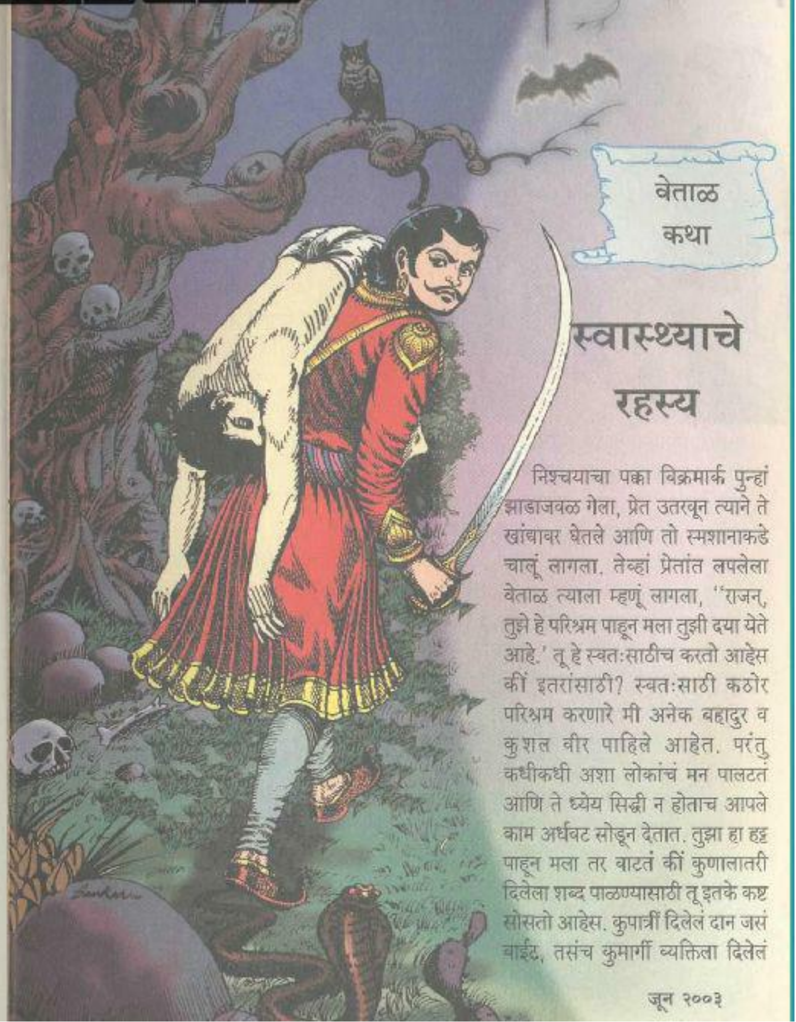
क्षणार्धात दहा घोडेस्वार वेगाने दौडत तिथें येऊन थांबले व जोरांत ओरडले, "थांबा! ही कनकाक्ष महाराजांची आज्ञा आहे."

घोडेस्वारांची सूचना ऐकताच सिद्धसाधक व नरभक्षक लोक लढण्याचे थांबवून त्यांच्याकडे आश्चर्याने बघतच राहिले. पण मायासरोवरेश्वर मात्र आपादमस्तक थरथर कांपायला लागला व म्हणाला, "मकरकेतु, आता आपण अत्यंत लौकर मायासरोवराला पोंचणे योग्य होईल, नाही कां?"

हे बोलणे ऐकून सिद्धसाधक रागाने डोळे वटारुन म्हणाला, "अरे दुष्ट मायासरोवरेश्वरा! तू कुठेही पळून जाणार नाहीस. जी गोष्ट तुला आपल्या हितावह आहे असं वाटतंय, तीच गोष्ट तुझे अनहित करणारी ठरणार आहे. खबरदार!" आणि हे बोलून सिद्धसाधकाने आपला शूळ मायासरोवरेश्वराच्या छातीवर टेंकवला.

(क्रमशः)

वेताळ कथा

स्वास्थ्याचे रहस्य

निश्चयाचा पक्का विक्रमार्क पुन्हां झाडाजवळ गेला, प्रेत उतरवून त्याने ते खांद्यावर घेतले आणि तो स्मशानाकडे चालूं लागला. तेव्हां प्रेतांत लपलेला वेताळ त्याला म्हणूं लागला, "राजन्, तुझे हे परिश्रम पाहून मला तुझी दया येते आहे.' तू हे स्वतःसाठीच करतो आहेस कीं इतरांसाठी? स्वतःसाठी कठोर परिश्रम करणारे मी अनेक बहादुर व कुशल वीर पाहिले आहेत. परंतु कधीकधी अशा लोकांचं मन पालटतं आणि ते ध्येय सिद्धी न होताच आपले काम अर्धवट सोडून देतात. तुझा हा हट्ट पाहून मला तर वाटतं कीं कुणालातरी दिलेला शब्द पाळण्यासाठी तू इतके कष्ट सोसतो आहेस. कुपात्रीं दिलेलं दान जसं वाईट, तसंच कुमार्गी व्यक्तिला दिलेलं

वचनही तितकंच वाईट! त्याचं उदाहरण म्हणून मी तुला पुष्कर व विलास यांची कथा सांगतो ती लक्ष देऊन ऐक. त्याने तुझा थकवाही कमी होईल." आणि वेताळाने ती कहाणी सांगायला सुरवात केली.

पुष्कर दिवसभर ढोरमेहनत करीत होता, पण त्याला पोटापुरते उत्पन्नदेखील मिळत नव्हते. त्याची कमाई तुटपुंजी होती. आपले हे दरिद्री आयुष्य बघून तो नेहमी काळजींत असे. त्याला स्वतःची चीड यायची.

एकदा एका विवाहसमारंभाच्या ठिकाणीं पुष्करला काम मिळाले. विहिरीचे पाणी रहाटाने काढायचे, मोठी पातेली घांसायची, हे काम होते. दिवसभर पाहुणे मंडळी येत होती. येणाऱ्यांचे आगतस्वागत होत होते, स्वादिष्ट पक्वान्नांचे भोजन सर्वांसाठी तयार होत होते. जेवून जाणारा प्रत्येक पाहुणा जेवणाची स्तुती करून, तृप्त होऊनच जात होता. अधूनमधून पुष्करला खायला दिले जात होते. त्यामुळें त्याला सांगितलेली कामें तो मोठ्या उत्साहाने व मन लावून करत होता.

आचाऱ्यांच्या चवदार पदार्थांवर खूष होऊन तो त्यांना म्हणाला, "तुम्हा लोकांचा स्वयंपाक किती चविष्ट आहे! तुम्हाला रोज कुठे ना कुठे कामें मिळतच असतील ना! तुम्ही मलाही तुमच्याबरोबर घेऊन जाल कां? जे पडेल तें काम मी नीट, मन लावून करीन. मलाही रोज पोटभर, सुग्रास जेवण मिळेल, चालेल कां तुम्हाला?"

ते आचारी हंसायला लागले, "अरे, तू अगदी भोजनभाऊ दिसतोस कीं रे! आम्ही तुझी ही इच्छा कांही पूर्ण करूं शकणार नाही. कारण आम्हाला इतकी मोठी कामें रोजरोज मिळत नाहीत. जी मिळतात तिथें आमच्यापैकीं एकदोघेजण जाऊन ते काम करतात. आणि वरकामासाठीं जी माणसें ठेवतात ना, त्यांची जिम्मेदारी असते नवरा किंवा नवरीच्या आईवडिलांची! असं रोज चारी ठाव जेवण जेवायची तुला इच्छा आहे खरी, पण त्याच्या-साठीं एखाद्या बड्या घरांत तू जन्म घ्यायला हवा होतास!"

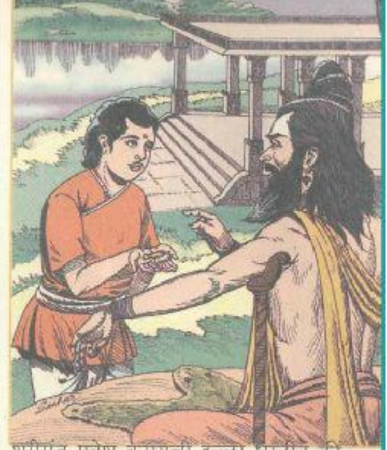
जेव्हां पुष्करने प्रथमच ऐकलं की बड्या श्रीमंत घरांतून रोजच असं चमचमीत जेवण असतं, तेव्हां तो आश्चर्यानें थक्क झाला. त्याचा आश्चर्यचकित चेहरा पाहून त्या आचाऱ्यांनी विचारले, "अजूनपर्यंत तू कुणा मोठ्या धनिकाच्या घरीं काम केलंच नाहीस कां? ते लोक घरांतदेखील रेशमी कपडे वापरतात, मऊ मुलायम बिछान्यावर झोंपतात, सारी सुखें त्यांना उपभोगायला मिळतात." त्यांनी पुष्करला उदाहरणें देऊन अनेक गोष्टी सांगितल्या.

ती सर्व सुरम्य माहिती ऐकल्यानंतर पुष्करला आपले जीवन निरर्थक आहे असे वाटायला लागले. मोठा श्रीमंत माणूस होण्याची त्याला प्रबळ इच्छा झाली. कांहीही करून श्रीमंत व्हायचंच असे त्याने ठरवलं. गांवाबाहेर असलेल्या मठांत एक नवीन साधू आला होता. पुष्कर त्या साधूला जाऊन भेटला व त्याने आपले दुःख त्याला सांगितले.

त्याच्या बोलण्यावर साधू हंसतहंसत म्हणाला, "अरे बाळा, प्रत्येक वृक्ष आपल्या ठिकाणीं स्थिर उभा असतो आणि गोड फळें देतो. नदी ही जीवनदात्री आई असते. ती खळाळत साऱ्या देशभर हिंडते आणि लोकांना प्यायला गोड पाणी देते. या सृष्टीमधें प्रत्येकाचा ढंग वेगवेगळा असतो. कमी वा जास्ती असेल. पण तुला जे सुख वाटतंय ना, ते सुख नव्हे! जे तुला कष्ट वाटत आहेत, ते कष्टही नव्हेत. परंतु एक गोष्ट मात्र सत्य आहे. या संसारात कष्टाशिवाय कुणालाही कांहीही मिळत नसतं, आणि त्याचं पोट भरतही नसतं. ही सारी परमेश्वराची लीला आहे."

परंतु या उपदेशाचा पुष्करवर कांहीच परिणाम झाला नाही. त्याने गयावया करत साधूला विनंती केली कीं त्याला श्रीमंत घरांतच राहायचंय म्हणून पुढचा जन्म श्रीमंताघरी व्हावा.

तेव्हां साधूने त्याला एक औषधी मुळी दिली आणि म्हटले, "शेजारच्या गांवातच विलास नांवाचा एक धनवंत आहे. दोन वर्षांपूर्वी त्याची पत्नी वारली. त्याचे दोन्ही मुलगा व्यापाराच्या निमित्ताने परदेशी गेले आहेत. त्याची एक नातेवाईक बहीण त्याचे घर सांभाळते. तू त्याच्याकडे जा. तुम्ही दोघांनी एकाच वेळेला ही मुळी हातांत धरलीत आणि एकमेकांच्या

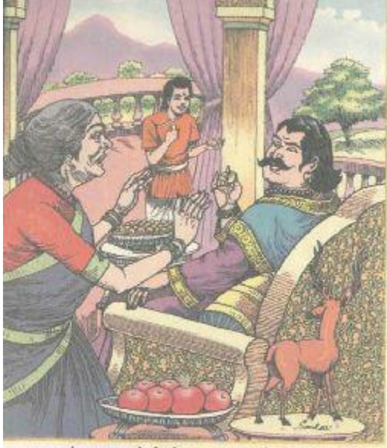

शरीरांत प्रवेश करायची इच्छा धरलीत की तुमची इच्छा पूर्ण होईल. याला परकायाप्रवेश म्हणतात. दोघांच्या शरीराची अदलाबदल होईल."

"स्वामीजी, आपण म्हणता कीं विलास धनाढ्य आहेत, व भाग्यवान आहेत. माझ्या शरीरांत प्रवेश करायला ते राजी होतील?" पुष्करने आपली शंका व्यक्त केली.

"जरुर राजी होतील. गेली कांही वर्षें तो तुझ्यासारख्या माणसाच्या शोधांत आहे. पण हे ठरवण्यापूर्वी पूर्णपणें विचार कर. तू तरुण आहेस. तो वयस्कर आहे. या परकाया प्रवेशाचा प्रयोग करायचा म्हणजे तू तुझे वय त्याच्या स्वाधीन करतो आहेस." साधूने त्याला सावध करीत म्हटले.

"मला वयापेक्षां सुख जास्ती महत्वाचे आहे. कारण एखाद्या कावळ्यासारखा उभा जन्म घालवण्यापेक्षां मला सहा महिने कां होईना, पण

हंसासारखं ऐटींत जगता येईल." पुष्करने निश्चयी स्वरांत उत्तर दिले.

"बाह्यरूपावर जाऊन तू घाईगडबड करुं नकोस. या जगांत कावळ्याकडून आपल्याला काय मिळालं नाही आणि हंसाकडून काय मिळालंय याचा माणसाने पूर्णपणें विचार करूनच कोणताही निर्णय घ्यायला हवा." असं म्हणून साधुने पुष्करला पुन्हां एकदा धोक्याची सूचना दिली.

तरी पुष्करवर त्या बोलण्याचा कांहीच परिणाम झाला नाही. दुसऱ्याच दिवशी तो विलासला भेटायला त्याच्या गांवी गेला. त्याला भेटून पुष्करने आपला मनोदय सांगितला.

विलासने खूष होऊन म्हटलं, "मी तर तुझ्यासारख्या माणसाचीच वाट पहातो आहे. आत्तापासून माझं शरीर हे तुझं आहे आणि तुझं शरीर माझं! जोपर्यंत तुला वाटेल तोपर्यंत आपण असेच राहूं."

त्यानंतर त्या औषधी मुळीच्या साहाय्याने त्यांनी एकमेकांच्या शरीरांत प्रवेश केला. परकाया प्रवेश झाला. तेव्हांपासून पुष्कर त्या घराचा मालक झाला आणि विलास त्याचा नोकर बनला.

शरीरांत परिवर्तन झाल्यानंतर पुष्करला उत्साहाचे भरते आले. मिठाई खायची तीव्र इच्छा त्याला झाली. त्याने विलासच्या वहिणीला बोलावून सांगितले, "ताई, आज मिठाई बनवा."

तिने आचाऱ्यांकडून वीस लाडू बनवले आणि पुष्करमधल्या विलासच्यासमोर ठेवून त्याला म्हटले, "अरे पुष्कर, ज्या दिवसापासून तू इथें कामाला लागला आहेस, त्या दिवसापासून तुझे नशीब उजळले आहे बघ. तुला जितके लाडू खायचे असतील तितके खा. पण ते मालकांच्यासमोर खायचे हे लक्षांत ठेव. कारण कांही महिने एका आजारामुळें ते बेचैन आहेत. त्या आजाराचे अद्याप निदान होत नाही. जे त्यांना खाता येत नाही, ते नोकरांनी त्यांच्यासमोर खाल्लं कीं त्यांना उलट फार आनंद वाटतो."

पुष्करच्या शरीरांतल्या विलासने चार लाडू खाल्ले आणि तो म्हणायला लागला, "वा वा, अशी मिठाई कित्येक वर्षांत खाल्ली नव्हती."

विलासच्या शरीरांतल्या पुष्कर पुटपुटला, "ज्या शरीरांत मी परकाया प्रवेश केला आहे, ते शरीर भले कितीही रोगांची शिकार असले तरी लाडू खाल्ल्याशिवाय मी कांही राहाणार नाही." आणि त्याने दोन लाडू मटकावले.

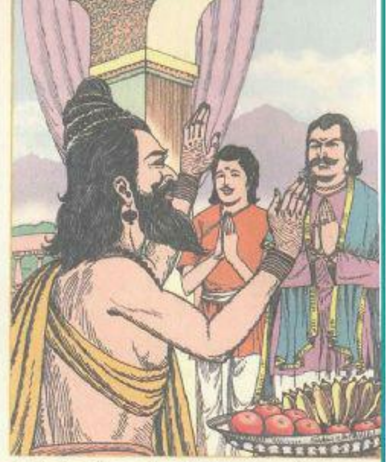
विलासची बहीण त्याला थांबवत म्हणाली, "अरे दादा, हे काय केलंस तू? आता झालं ते झालं - आता नदीच्या कांठापर्यंत भराभरा पायी

चालत जाऊन परत ये. वैद्यबुवा नेहमी तुला सांगत असतात कीं सातत्याने व्यायाम करत राहिल्याने जे कांही खायचं असेल ते तुम्ही खाऊं शकाल. पण तू तर एकदम आळशी आहेस. जरासा देखील पायी चालायला नाखूष असतोस. ही असली सुस्ती चांगली नाही."

दोघेही नदीकिनाऱ्यापर्यंत भराभरा चालत गेले व परतले. त्यावेळीं विलासच्या रोगग्रस्त शरीरांतल्या पुष्करला एकामागून एक कटकटी निर्माण होऊं लागल्या. यापूर्वी भरपूर मेहनत करुनही पोटभरण्याइतके मिळत नव्हते. आता हवे ते खायला मिळण्यासारखे असून ते पचवण्यासाठी त्याच्याजवळ एकमात्र उपाय शिल्लक होता. ते होता व्यायाम. म्हणून तो दररोज निरनिराळ्या प्रकारचे व्यायाम करायला लागला. कांही महिने नियमितपणें व्यायाम केल्यानंतर पुष्करच्या शरीरांतले रोग कमी होऊं लागले.

तिकडे पुष्करच्या शरीरांत राहणाऱ्या विलासलाही अनेक समस्यांशी सामना करावा लागला. शरीरांत ताकद असूनही नोकराचे काम करण्यांत त्याला जराही इच्छा नव्हती. नुसतं बसून खावं असंच त्याला वाटायचं. जसे दिवस जात होते, तसा विलासच्या शरीरांतला पुष्कर विलासवर जास्त काम लादूं लागला व त्याच्याकडून कामें करवून घेऊं लागला. एक दिवस पुष्करमधल्या विलासने कळवळून म्हटले, "माझ्यामुळें तू मालक झाला आहेस. म्हणून तू कृतज्ञता म्हणून तरी माझ्याशी आदराने वागायला हवंस. घरकामाला आणखी एखादा नोकर ठेव. मला आराम करुं दे कीं!"

पुष्करने त्याची मागणी झिडकारत म्हटले,

"मी जसं सांगीन, तशी कामें करीत राहा. नाहीतर आपण पुन्हां आपल्या शरीरांची अदलाबदल करुन टाकूं आणि हवं तसं जीवन जगूं!"

घरांतली कामें करण्यांत त्रास जरूर होता, पण पुष्करचे शरीर तरुण असल्यामुळें विलासला ते शरीर इतक्या लौकर सोडायची इच्छा नव्हती.

एक वर्ष उलटले. एक दिवस ह्या दोघांना भेटायला तो साधू आला. दोघांनीही त्याला आदराने वंदन केले आणि आपापले अनुभव सांगितले. तेव्हां साधूने पुष्करला म्हटले, "एक वर्षभर तू विलासच्या शरीरांत राहिलास. संपत्ती जे जे सुख देते, ते सर्व तू अनुभवलंस. आता विलासचं शरीर सोडून दे आणि पुन्हां तुझ्या शरीरांत प्रवेश कर."

पुष्कर लगेच म्हणाला, "मी याला तयार आहे. पण माझी एक अट आहे. त्यानंतर मात्र विलासने मला त्याच्या घरीं नोकर म्हणून ठेवलं पाहिजे."

त्यावर विलासने नाराजीने म्हटलं, "स्वामीजी, मी ह्याला जरुर माझ्याकडे नोकर म्हणून ठेवला असता, पण सध्यां माझ्या शरीरांत असलेला जो पुष्कर आहे, तो कृतघ्न आहे. मी घराचा मालक होतो, तरीसुद्धां ह्याने माझ्याकडून सर्व प्रकारची कामें करवून घेतली, अनेक प्रकारांनी याने मला त्रास दिला आहे. अशा कृतघ्न माणसाला मी कशासाठी माझ्या घरांत ठेवूं? ते न्यायाचं कसं होईल?"

तेव्हां साधू जरा कठोर स्वरांत म्हणाला, "ते अगदी योग्य व उचित न्यायाचं होईल. एकमेकांमुळें तुमच्या शारिरीक व मानसिक दोषांतून तुम्ही मुक्त झाला आहात. पुष्कर मुळींच कृतघ्न नाही." असं म्हणून साधूने त्या औषधी मुळीच्या साहाय्याने त्या दोघांना पुन्हां आपापल्या शरीरांत प्रवेश करुन दिला आणि त्यांना आशिर्वाद देऊन तो निघून गेला.

ही गोष्ट सांगून वेताळ राजाला म्हणाला, "राजन्, साधूच्या बोलण्यामधें ना कांही न्याय, ना कांही नैतिक मूल्य! पुष्करला कृतघ्न नाही म्हणणे हे अयोग्य व चूक नाही कां ठरत? पुष्कर व विलास यांच्यामधे जी खरी समस्या उभी होती, ती सोडून, साधूने आपल्या चतुर वाणीने या समस्येला वेगळेच स्वरुप दिले, आणि निराकरण केले. माझ्या शंकेचे उत्तर माहीत असूनदेखील जर तू मौन पत्करलेस तर तुझ्या डोक्याची अनेक शकले होतील हे लक्षांत ठेव."

विक्रमार्क म्हणाला, "साधू केवळ महान शक्तींचा पूजक होता असे नव्हे, तर मानवी स्वभावाचा उत्तम ज्ञाता ही होता. त्याने पुष्करला कृतघ्न ठरवले नाही, कारण वयस्कर विलासच्या शरीरांत प्रवेश केल्यानंतरच त्याच्या लक्षांत आले कीं ऐषारामी जीवन शैलीमुळें विलास अनेक रोगांची शिकार बनला होता. कोणतेही लहानसे कामदेखील करायची त्याला संवय नव्हती. व्यायामापासून तो कायमच लांब राहिला. हे जेव्हां त्याला समजले तेव्हां त्याचे तरुण शरीर याच रोगाची शिकार होऊं नये म्हणून त्याने विलासला कामाला जुंपले. आपल्या शरीराबद्दल जागरुक राहण्याची व नियमितपणें व्यायाम करण्याची संवय विलासला लावली. अशा तऱ्हेने विलासची प्रकृति सुधारली. अप्रत्यक्षपणें विलासचे पुष्करने भलेच केले. म्हणून त्याला कृतघ्न ठरवणें चूक होते."

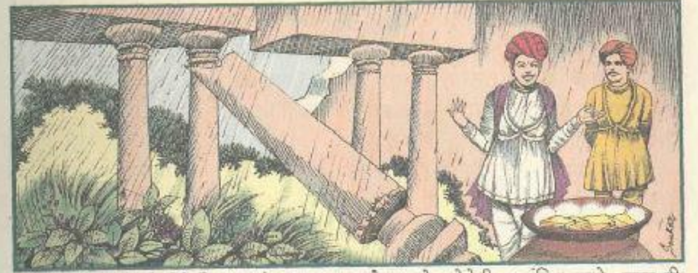
राजाचे मौनभंग झाल्यामुळें वेताळ पुन्हां शवासहित गायब झाला आणि झाडावर जाऊन बसला.

(बैरागी यांच्या रचनेवरुन)

भारतीय दंतकथा - १४

दैवी चमत्कार!

जगन व सुकुमार हे दोघे मित्र शहरांत जायला निघाले. जगनला एका आजारी नातेवाईकाला भेटायचे होते आणि सुकुमारला बाजार करायचा होता. नेहमीचा रस्ता फार लांबलचक होता. म्हणून रानांतल्या पायवाटेने जायचे ठरवले म्हणजे ते लौकर पोंचले असते.

ते रान म्हणजे एके काळच्या किल्ल्याची जागा होती. एका लढाईत किल्ला जमीनदोस्त झाला होता. आंतल्या इमारतींची पडझड झाली होती, त्यांत रान माजले होते आणि झाडें झुडपेंही बरीच वाढलेली होती.

हे दोघे मित्र तिथून जात असताना जोराचा पाऊस पडायला लागला. त्यांनी एका पडक्या इमारतींत आसरा घेतला. अचानक त्यांच्या-समोरच एक मोडका खांब कोसळला. आणि त्यांतून सोन्याच्या विटा भरलेले एक मातीचे भांडे बाहेर आले. दोघेही आनंदित झाले. काय ही देवाची कृपा!

"याला म्हणतात नशीब!" जगनने ते भांडे प्रथम पाहिले तेव्हां म्हटले, "आपण दोघांनी हे वांटून घेऊं आणि आपल्या भरभराटीसाठी व इतरांच्या कल्याणासाठी त्याचा उपयोग करुं."

"हो तर, आपण असंच करुं या," सुकुमारने दुजोरा दिला," पण, दिवसाउजेडी ही दौलत आपल्याला घरी घेऊन जाणें शक्य होणार नाही. हे भांडेही जुने आहे. उचलले तर फुटेल. आपण शहरांत जाऊन येताना एक भक्कम थैली घेऊन येऊं आणि सोने घरीं घेऊन जाऊं." त्याने सुचवले.

जगनला हा प्रस्ताव अगदी रास्त वाटला. त्यांनी ते भांडे एका पोकळींत लपवले. पाऊस थांबला आणि ते दुपारपर्यंत शहरांत पोचले.

आपापली कामें संपवून सूर्यास्ताच्या वेळीं खानावळीपाशी दोघांनी यायचे असे ठरवले. जगन आपल्या नातलगाला भेटायला गेला. पण सुकुमार परत रानांत गेला. त्याने ते सोने एका पोत्यांत लपवले आणि एका खड्ड्यांत लपवून त्यावर दगड रचले. सोन्याच्या ऐवजी त्याने त्या भांड्यात माती भरली आणि तो परत शहरांत गेला. वाटेंत पुन्हां पाऊस सुरुं झाला. ठरलेल्या ठिकाणीं तो जगनला संध्याकाळीं भेटला.

"तू भिजलास कसा इतका?" सुकुमारला काय उत्तर द्यावं ते सुचेना. त्याने जरा चांचरतच सांगितले कीं त्याला फारच घाम आला होता.

"तुझी सगळी खरेदी झाली कां?" जगनने भोळेपणाने विचारले.

पुन्हां सुकुमारची पंचाईत झाली व त्याला उत्तर देता येईना. तो घाईने म्हणाला कीं त्याची सगळी खरेदी त्याने एका नातेवाईकाच्या घरीं ठेवली आहे. तरीदेखील सोन्याच्या विटा नेण्यासाठी तो एक मोठी थैली घेऊन आलेला होता.

परतीच्या वाटेवर सुकुमारने खूप उत्साही असल्याचे नाटक केले. "जगन" त्याने मित्राला सांगितले, "तू ते भांडे प्रथम पाहिलेस, तेव्हां तुझा वांटा मोठाच असायला हवा."

"हा तुझा चांगुलपणा आहे. पण आपण दोघांनी सारखी वांटणी घेऊन या. त्यांतला कांही भाग आपण गांवासाठी खर्च करुं या. शंभर वर्षांपूर्वी गांवासाठी राजाने एक तलाव बांधला होता. तो आता केवळ एक चिखलाचा ढीग झालेला आहे. पण तो पुन्हां खणून पूर्वीच्या तलावाएवढा प्रशस्त करुन टाकूं." जगनने सांगितलं.

"छान आहे हं तुझी कल्पना!" सुकुमार म्हणाला. ते किल्ल्यापाशी आले तोपर्यंत मध्यरात्र झाली होती. तिथें गेल्यावर जगनला काय दिसलं? त्या मडक्यांत कांठोकांठ माती भरलेली होती!

"ह्याला म्हणतात दुर्दैव, जगन! गेल्या जन्मीं आपण कुणाला तरी फसवलं असलं पाहिजे. म्हणून दैवाने आपल्याला असा धडा शिकवला. नियतीने आपल्याला सोने दाखवले आणि आपण

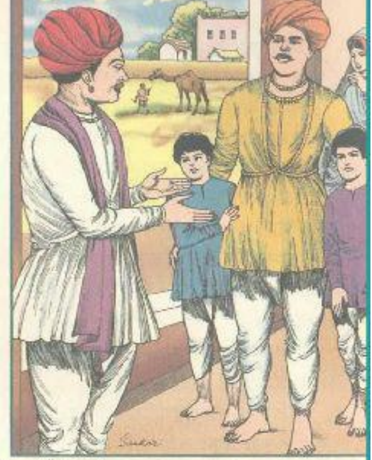
घ्यायला आलो तेव्हां तिने त्या सोन्याची माती केली!" आपल्या कपाळावर हात मारीत सुकुमारने रडत आपले दुःख व्यक्त केले.

आपल्या मित्राने काय केले आहे हे जगनने ओळखले. पण त्याचा उच्चार न करता उलट सुकुमारचे सांत्वन करीत तो म्हणाला, "हरकत नाही, ते कांही आपल्या कष्टाने कमवलेलं सोनं नव्हतं. ते एक स्वप्न होतं असं आपण समजूं या. आपलं खरं म्हणजे कांहीही नुकसान झालेलं नाही, कारण ते आपलं नव्हतं!"

लगेच सुकुमारने डोळे पुसले व रडणेंभेकणें थांबवले.

दुसऱ्या दिवशी संध्याकाळीं सुकुमार पुन्हां एकटाच त्या रानांत गेला आणि तो खजिना त्याने गुपचूप घरीं आणला. हळूंहळूं त्याचे राहणीमान सुधारले. व्यापारांत चांगला फायदा होतोय असे त्याने सर्वांना सांगायला सुरवात केले. फक्त जगनला खरी गोष्ट ठाऊक होती. त्या सोन्यांतला आपला हिस्सा कोणत्यातरी उपायाने आपण मिळवायचाच असे त्याने मनाशी ठरवले. त्याने बसलेल्या स्थितींत असा सुकुमारचा एक मातीचा पुतळा केला व तो आपल्या अंगणात ठेवला. जगनला प्राणी आवडत असत. इतर कांही पाळीव प्राण्यांबरोबरच त्याने दोन माकडाची लहान पिल्लें नुकतीच आणून त्यांना माणसाळवले होते. सुकुमारच्या पुतळ्याच्या मांडीवर, खांद्यावर व डोक्यावर जगन शेंगदाणे, चणे, टांकी व ती पिल्लें उड्या मारीत ती शोधून काढत होती. हा कार्यक्रम रोजचाच झाला होता.

सुकुमार आणि त्याच्या पत्नीने एक मोठी तीर्थयात्रा करायचे ठरवले. त्यांनी जगनला बरोबर येण्यास सुचवले. पण जगनला ते जमण्यासारखे

नव्हते. तेव्हां सुकुमारने आपले दोन लहान, सहा व आठ वर्षांचे मुलगे जगनच्या घरीं राहूं शकतील कां, असे जगनला विचारले. जगनने आनंदाने होकार दिला. सुकुमारने मुलें जगनजवळ ठेवली, आणि ती दोघे तीर्थयात्रेला निघून गेली.

जगनने मुलांची फारच चांगली काळजी घेतली. त्या मुलांना आंबे फार आवडतात असं त्याला समजलं. "बाळांनो, माझ्या मामांकडे निरनिराळ्या प्रकारच्या आंब्यांची खूप झाडें आहेत. तुम्ही पंधराएक दिवस तिथें राहायला गेलात ना, तर तुम्हाला मनसोक्त आंबे खाता येतील." मुलांना ही कल्पना फारच आवडली. ते जायला कबूल झाले. जगनने त्यांना त्या दूरच्या गांवी धाडले. मुलें दूर असली तरी सुरक्षित होती.

एका आठवड्यानंतर सुकुमार व त्याची पत्नी गांवी परतले. जगनला भेटून सुकुमारने त्याचे मनःपूर्वक आभार मानले आणि 'मुलांना घरी

घेऊन जातो' असे सांगितले. जगनचा चेहरा गंभीर व उदासवाणा झाला. त्याने सुकुमारला आधी खुर्चीवर बसवले नि म्हटले, ''अरे मित्रा, दुर्दैव मागे लागलं कीं किती नुकसान होतं व हाल होतात, हे इतरांपेक्षां आपल्या दोघांनाच जास्त ठाऊक आहे. कारण शुद्ध सोन्याची दुर्दैवानेच शुद्ध माती करुन दाखवली होती. तसंच दोन गोंडस मुलांची दैवाने दोन लहान माकडं बनवली आहेत - पण ती माकडं मात्र आहेत प्रेमळ हं, एवढं नक्की!''

''काय? माझ्या मुलांची माकडें झाली?'' सुकुमार भेदरुन किंचाळलाच.

''होय ना, पण गोड गोजिरवाणी माकडं आहेत रे ती. तुला बघून त्यांना नक्कीच खूप आनंद होईल.'' असं म्हणून जगनने ती माकडाची दोन्ही पिलें सुकुमार बसला होता तिथें आणली.

त्या पिलांना सुकुमारच्या पुतळ्यावरुन दाणे खात, उड्या मारायची संवय होतीच. त्यांनी पटकन त्याच्या मांडीवर झेप घेतली. त्याने दाणे द्यावेत म्हणून त्याच्या डोक्यावर व हातांवर ती प्रेमाने बोचकारुं लागली. आणि त्यांचे आवडते खाणें न मिळाल्यामुळें उगीचच ओरडूं लागली.

''बघा, बापावर मुलांचे किती प्रेम आहे!!'' जगन कौतुकाने म्हणूं लागला.

सुकुमार क्षणभर स्तंभित झाला. त्याच्या तोंडातून शब्द फुटेना. थोड्याच वेळांत त्याच्या लक्षांत आलं कीं जगन जरी एक सज्जन मित्र होता, तरी तो मूर्ख नव्हता.

सुकुमार निमूटपणें घरी गेला आणि त्याने सोन्याच्या विटा भरलेली ती गोणी परत जगनकडे आणली. त्यांतल्या सोन्यापैकीं त्याने फारच थोडे सोने खर्च केले होते. त्याने अर्धा वांटा जगनला दिला. जगनही त्याला आपल्या मामाच्या गांवी घेऊन गेला. आंब्याच्या झाडांखालीं दोन्ही मुलें मजेंत खेळत होती. त्यांची प्रकृतिही सुधारली होती. ती नाराज होऊनच वडलांकडे आली. माकडांच्या पिल्लांसारखे प्रेम त्यांनी व्यक्त केले नाही. सुकुमार मुलांना घरीं घेऊन गेला.

समाधानाची गोष्ट एवढीच कीं त्यानंतरही जगन व सुकुमार यांची मैत्री अतूट राहिली. सुकुमारला कांही समस्या निर्माण झाल्या तर जगनलाच तो विचारत असे. कारण त्याला ठाऊक होतं कीं त्याला योग्य मार्गदर्शन मिळेलच.

(जैन कथासाहित्यावरुन)

नाकाला लावायचा नाही हं!

हा रुमाल आगळा आहेत. तो हातांत घेतलात कीं त्याने नाक पुसायची कल्पनादेखील तुमच्या मनांत येणार नाही, किंवा हाताची बोटे साफ करायला तुम्ही हा रुमाल वापरणार नाही. कारण हा आहे चंबा रुमाल, सुंदर भरतकामाचा एक अप्रतिम नमुना - हिमाचल प्रदेशांतल्या चंबा या गांवावरुन हे नांव पडले आहे.

राजघराण्यांतल्या व इतर श्रीमंत स्त्रिया या विशिष्ट भरतकलेंत अतिशय निपुण होत्या. भरगच्च भरतकाम केलेला हा चौकोनी चंबा रुमाल १८व्या व १९ व्या शतकांत फार लोकप्रिय ठरला. या काळांत, अनेक चित्रकार मुघल साम्राज्यांतून निघून चंबा, कांग्रा व बशोली या हिमाचल प्रदेशांतल्या भागांत स्थायिक झाले. सधन घरांतल्या स्त्रिया या चित्रकारांकडून रुमालावर चित्रें काढून घेत व रेशमाच्या लड्यांनी त्यावर किचकट, सुरेख भरतकाम करीत असत.

या चित्रांत महाभारतांतील युद्धाचे देखावे, कृष्ण व गोपी, श्रीगणेश व त्याच्या ऋद्धीसिद्धी या दोन पत्नी, असे विषय असत. सोळाव्या शतकांत गुरु नानक यांची भगिनी बिबी नानकी हिने भरलेला एक रुमाल हा सर्वांत जुना रुमाल आजही सुस्थितींत आहे.

भारताची ओळख

१. भारतांतली पहिली विजेवर चालणारी रेल्वे कल्याण ते पुणें या मार्गावर होती. तिचे नांव
   - अ. कल्याणराणी
   - ब. पुणें एक्स्प्रेस
   - क. डेक्कन क्वीन
   - ड. विंध्यराणी, यांपैकी कोणते होते?

२. 'कुजबुजणारा सज्जा' पाहायला तुम्ही कुठे जाल?
   - अ. गोलघुमट (विजापूर)
   - ब. हवामहल (जयपूर)
   - क. अजिंठा लेणीं (औरंगाबाद)
   - ड. ताजमहाल (आग्रा)

३. फिल्मसिटी कुठे आहे?
   अ. नवी दिल्ली, ब. कानपूर,
   क. हैदराबाद, ड. गुवाहाटी

४. या चित्रांतली व्यक्ती ओळखा. एका भारतीयाबरोबर त्याने एक अजोड कार्य केले आहे, आणि त्याच्या मुलानेही त्याचा कित्ता गिरवला आहे..

५. या चित्रांत कांहीतरी विसंगत वाटतंय ना? सांगा पाहूं.

६. भारतीय रेल्वेचे हे १५०वे वर्ष आहे. या साजऱ्या होणाऱ्या समारंभाचे बोधचिन्ह आहे?
   १. अप्पू, २. भोलू,
   ३. छोटू, ४. भालू

(उत्तरें पुढील अंकी)

'मे' तल्या कोड्याची उत्तरें

१. शिमला
२. गोदावरी
३. दिल्लींतल्या 'इंडिया गेट'ला समुद्रकिनारा नाही. आधुनिक इमारती व किनारा हे परिचित दृश्य मुंबईच्या 'गेटवे ऑफ इंडिया' चे आहे.
४. गंगेवरचा हावडा ब्रिज
५. शिमला
६. जमशेदपूर

गणेश पुराण

शत्रुंजयने चलुकवर्माला त्या उंदराबरोबर दूर एका लहानशा घरात रहायला पाठविले व म्हणाला - "तू आमच्या बरोबर राहायला योग्य नाहीस. तुझ्या उंदीर वाहन असलेल्या गणपतीच्या भक्तीला योग्य अशी त्या वाहनाच्या जातीचीच तुला गृहिणी करून दिली आहे. तुझी गृहिणी 'असूर्यपश्या' म्हणजे सूर्याचीही जिच्यावर नजर पडणार नाही अशा अंतःपुरात रहावी या साठी तुझ्या घरात उंदराची बिळे आहेत!" या शब्दांत त्याने हेटाळणी केली.

चलुकवर्मा बाप म्हणाला ते ऐकून घेऊन शांत स्वरात म्हणाला - "वडिलांनी मुलांची लग्नें लावून देणे ही खरोखरच मोठी गोष्ट म्हणावयाची, नाही का? ज्याच्याशी जिचा संबंध व्हायचा असतो, हे म्हणे पूर्वीच लिहून ठेवलेले असते! आपल्या हातांत कांहीच नसते! सर्व त्या विघ्नहर्त्या गणनायकाची इच्छाच असते, नाही कां?"

चलुक उत्तमोत्तम ग्रंथांचे अध्ययन करीत असतां चुलुका जवळ राहून ऐकत असे. चलुक गणेशाची पूजा करी तेव्हां आपल्या तोंडाने ती त्याला फुले देई. चलुकचें पोट भरून जेवणे झाल्यावर तो देई तेच चुलुका खात असे. असा बराच काळ लोटला आणि गणेश चतुर्थी आली.

सर्व आपापल्या घरांना रंगरंगोटी करू लागले आणि धान्ये कांडू लागले. चुलुकानें रात्रीच्या रात्री सर्व उंदरांना बोलाविले. उंदरांनी रंगात शेपट्या भिजवून सर्व भिंती रंगवून काढल्या. आपल्या दातांनी भातावरची टरफले सोलून स्वच्छ तांदूळ तयार करून दिले.

गणेश चतुर्थीच्या दिवशी उजाडताच चलुकच्या सर्व भगिनी सोन्याच्या घागरी घेऊन नदीवरून पाणी घेऊन आल्या. त्यांना पाहून

चलुकला स्वतःची बायको पाणी आणूं शकणार नाही याबद्दल वाईट वाटले.

चुलुका लगेच एका घागरीत शिरली व ती घणंगळत नदीकांठापर्यंत घेऊन गेली. नंतर बाहेर येऊन तिने नदीकडे पाहिले, डोंगराएवढ्या घागरी भरभरून जणूं कांही ती ओतीत वहात होती. तिला निराशा वाटली व ती मनांत म्हणाली - ''मी घागर तर घेऊन आले, परंतु ती पाण्यांत कशी बुडवणार? आणि ती उचलून कशी घेऊन जाणार? मी किती अविवेकी आहे? किती निरुपयोगी हे जीवन? नको हा जीव! कशाला जगायचे?'' असे मनात म्हणत शेजारच्या एका दगडावर कपाळ आपटूं लागली, तेव्हां विघ्नहर्ता गणनायक प्रगट होऊन तिच्या पाठीवर हळुवारपणे हात फिरवूं लागला. लगेच पापमुक्त होऊन तिचें मूषक रूप गेले व देवकन्या कल्याण किंकिणीचे रूप तिला प्राप्त झाले. ती गणपतीच्या पायां पडली व अनेक प्रकारे तिने त्याचे स्तवन केले. गणपतीने तिला आशीर्वाद दिला आणि अंतर्धान पावला.

कल्याण किंकिणी घागर डोक्यावर घेऊन चालू लागली तर रस्त्यावरचे लोक चित्रासारखे उभे राहून तिच्याकडे पाहू लागले - ''ही कोण स्वर्गसुंदरी बुवा? कोणाच्या घरी चालली आहे!''

चलुकवर्मांच्या सर्व वहिनींनी कल्याण किंकिणीला आपल्या सर्वात धाकट्या दिराच्या घरात जातांना पाहिले व त्या परस्परांकडे चकित मुद्रेने पाहू लागल्या.

शत्रुंजय आपल्या अज्ञानामुळे स्वतःच लाजला व चलुकवर्माला त्याच्या बायकोबरोबर राजवाड्यांत घेऊन आला.

चलुकवर्माचे सर्व मोठे भाऊ आपल्या वडिलांना पुनः पुन्हा विचारू लागले - ''आमचे लग्न अशाच एका उंदराशी कां नाही करून दिलेत, बाबा? आम्हालाही अप्सरांना लाजविणारं सौंदर्य असलेली बायको नसती का मिळाली?''

अशा मूर्ख मुलांसाठीच कां मी एवढे मोठे साम्राज्य संपादन केले? अशी एक विरक्ती शत्रुंजयच्या मनात उत्पन्न झाली व तो राज्यकारभार सोडून तपश्चर्या करण्यासाठी जंगलात निघून गेला.

चलुकवर्माचे सर्व मोठे भाऊ परस्पराचा द्वेष करून व परस्परांशी युद्ध करून मरण पावले. चलुकवर्मा 'नको नको' म्हणत असतां त्यालाच प्रजेने आपला राजा केले.

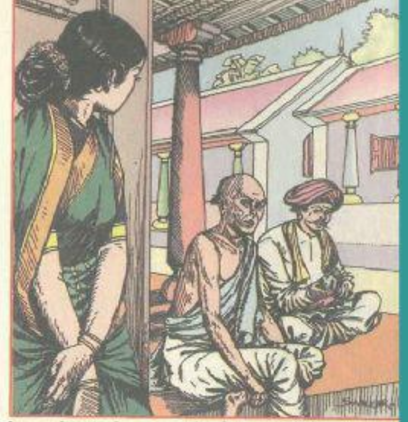
चलुकवर्माने आपली राणी कल्याण किंकिणीच्या नावे कल्याणी नांवाचे मोठे नगर

निर्मिले. त्याला कल्याण किंकिणीच्या पोटी चार मुलगे झाले. ते पुढे चालुक्य या नांवे प्रसिद्ध झाले. अशा तऱ्हेने चालुक्य राजवंशाची स्थापना करणाऱ्या चलुकवर्मा याच्या कारकीर्दीत वातापि नगर हे अनेक देवालये असलेले, मोठमोठे प्राकार व तट असलेले सुंदर शहर म्हणून प्रसिद्ध झाले. विविध कलांचे केंद्रस्थान म्हणून विद्वान व पंडित लोकांचे मोठे निवासस्थान आणि पृथ्वीवरची इंद्रपुरी म्हणून प्रसिद्धीस पात्र ठरले. नगराची अधिदेवता म्हणून गणपतीची पूजा होत राहिली. येथील उत्कृष्ट शिल्पकला आणि सुंदर सभामंडप पहायला दूरदूरचे राजेरजवाडे आणि सामान्य प्रजा येऊ लागली.

चालुक्य वंशीयांनी चारी दिशांना आपले राज्य वाढविले आणि त्यांच्या राज्यांत प्रजा सुखी झाली. चालुक्यवंशीय यांच्या शाखा व उपशाखा देशभर पसरल्या आणि चारी दिशांना त्यांचे राज्य विस्तीर्ण होत गेले. वातापि नगरांत राज्य करणारे वातापि चालुक्य या नामे, कल्याणी नगरांत राज्य करणारे कल्याणीचे चालुक्य या नामे, वेंगी येथे राज्य करणारे वेंगीचे चालुक्य नामे, पूर्वीचे चालुक्य, पश्चिमेकडील चालुक्य नामे, सौराष्ट्र चालुक्य नामे, प्रसिद्ध झाले. कांही काळ लोटल्यावर वातापि नगराला बदामी हे नावही प्राप्त झाले.

विघ्नहर्त्याच्या गोड गोष्टी.

वातापि गणपति या नांवे गणपती, क्षेत्र म्हणून वातापि नगर देशभर प्रसिद्ध झाले, त्याकाळची ही गोष्ट आहे. पावनमिश्र नावाचे एक विद्वान पंडित वातापि गणपतीच्या

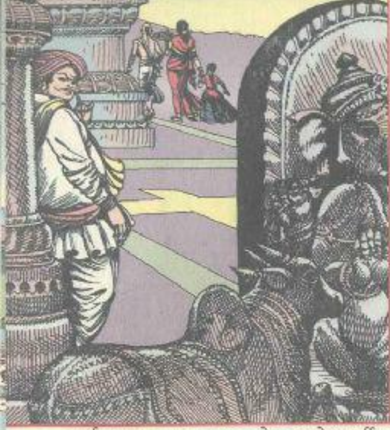
देवालयांतल्या मंडपात, मुलांना रोज गणपतीच्या कथा सांगत असत. लहानथोर सर्व मंडळी त्या कथा ऐकून आनंदाने रहात असत.

सभामंडपाच्या भिंतींवर गणपतीच्या चरित्रांतील उत्तमोत्तम कथांवर आधारित चित्रे काढलेली होती. त्या चित्रांपैकी एक चित्र दाखवून एका मुलाने गुरुवर्यांना त्या चित्राची कथा सांगायची विनंती केली.

तेव्हां पावनमिश्राने ती कथा सांगायला सुरवात केली.

एका गांवी सत्यशर्मा व लोभगुप्त नावाचे दोघेजण शेजारी रहात असत. लोभगुप्ताचे खरं नांव लाभगुप्त असे होते. परंतु तो स्वभावाने इतका लोभी होता की गांवकऱ्यांनी त्याला लोभगुप्त या नांवानेच हांक मारायला सुरवात केली.

सत्यशर्मा व लोभगुप्त दोघे दररोज शंकराच्या देवळांत दर्शनाला जात असत. सत्यशर्मा

गर्भगृहात जाण्याच्या वाटेवर गणेशमूर्तीला नमस्कार करून गणपति स्तोत्र म्हणे आणि नंतर सांबाचे दर्शन घेऊन परते.

लोभगुप्त गर्भगृहात प्रवेश करतांच शंकराला सांकडे घाली, 'कोटी रुपयांचा लाभ करून दे.'

एकदां सत्यशर्मा दर्शन करुन परत जात असतां आणि लोभगुप्त येत असतां नंदी गणपतीला म्हणाला - "विघ्नहर्त्या! तुझा भक्त सत्यशर्मा याला पुष्कळ पैशांची गरज आहे. त्याला कांही देणं योग्य होईल!"

"होय रे नंदी! आज संध्याकाळी त्याच्याकडे एक हजार वराह पोचते करतो." विघ्नहर्ता गणनायक म्हणाला.

दगडाच्या मूर्ती परस्परांशी बोलत असलेल्या ऐकून चकित होऊन लोभगुप्त लगेच उठला आणि सत्यशर्माच्या घरी जाऊन म्हणाला - "शर्मा, तुला पैशाची फार गरज आहे, म्हणे! पांचशे वराह देतो, घे." असे सांगून पांचशे रुपये देऊ लागला.

सत्यशर्मा त्याला म्हणाला - "अहो सावकार! कालच तुम्ही नाही कां म्हणालात की व्याजासकट तुम्ही दिलेले कर्ज फेडलं नाही तर मी घर रिकामं करुन तुम्हाला दिलं पाहिजे म्हणून? मग आणखी हे पांचशे कसे काय फेडायचे?"

लोभगुप्त म्हणाला - "तुझ्या मनांत ती शंका आहे का? तू हे पांचशे घे आणि आज संध्याकाळी तुला जी रक्कम मिळेल ती सर्व मला दे म्हणजे झालं!"

सत्यशर्मा काय उत्तर द्यावं म्हणून घुटमळत असतां त्याची बायको म्हणाली - "पहिल्याने ती रक्कम तर घ्या! तिकडे होणारी व्याही मंडळी बराच वेळ वाट पहात बसली आहेत.

सत्यशर्माच्या मुलीचे लग्न नुकतेच ठरलं होते. नवरदेवाच्या आईवडिलांनी पांचशे वराह किंमतीचे दागिने मुलीच्या अंगावर घातले पहिजेत असा हट्ट धरला होता.

सत्यशर्मा लोभगुप्ताला म्हणाला - "सायंकाळी मला जी रक्कम मिळेल द्यायला मला कोणत्याही प्रकारे हरकत नाही. परंतु मिळण्याची चिन्हे मुळीच नाहीत..." असे म्हणत मागे पुढे करीत असतां लोभगुप्त म्हणाला - "ते सर्व सोड! आपण शेजारी, मी आतां देतो आहे, तू नंतर दे! एवढ्यासाठी इतके आढेवेढे घेण्याची गरज नाही." असे म्हणत त्याने पांचशे वराहांचं बोचकं सत्यशर्माच्या हातात ठेवलं.

सत्यशर्मा सत्यप्रतिज्ञ असल्याची लोभशर्माला खात्री होती.

संध्याकाळ व्हायची वेळ झाली, परंतु सत्यशर्माला कोठून व कसे, किती वराह मिळणार आहेत याची कल्पनाही नव्हती. लोभगुप्त घाबरून देवळांत गेला आणि गणपतीची सोंड धरून ओढीत म्हणाला - "कायरे विघ्नहर्त्या! सत्यशर्माला एक हजार वराह दे की जाऊन!" असं तो म्हणत असतां त्याचा हात सोंडेच्या सांधीत अडकला आणि काढण्याचा यत्न केला तरी निघेना, उलट जास्तच घट्ट अडकला.

हात दुखूं लागल्यामुळे लोभगुप्त कण्हूं लागल्यावर विघ्नहर्त्याची मूर्ती म्हणाली - "तू सत्यशर्माला एक हजार वराह जितक्या लवकर देवविशील तितक्या लवकर तुझी सुटका होईल."

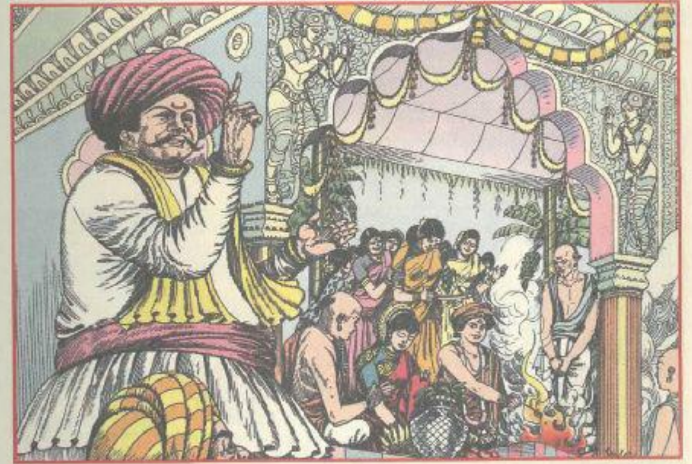
लोभगुप्त दुसऱ्या हाताने कपाळ फोडीत ओरडला - "देवा! हा अन्याय आहे! पांचशे मी पहिल्यानेच दिले आहेत ना!"

"अस्सं! म्हणजे पांचशे देऊन एक हजार काढण्याचा तुझा विचार होता तर! फुकटांत पांचशे वराह मिळविण्यासाठी, होय ना? या पापाचं प्रायश्चित म्हणून तू या पांचशे वराहांव्यतिरिक्त सत्यशर्माला पांचशे वराह दे आणि त्याच्या मुलीचे लग्न तू स्वतःच्या घरचे समजून त्याला लागणारा सर्व खर्च दे!" असा गंभीर स्वर मूर्तीतून लोभगुप्ताला ऐकू आला.

लोभगुप्ताने आपल्या घरच्या लोकांना बोलाविले आणि सत्यशर्माला बाकीचे पांचशे वराह देवविले. नंतर कर्ज फिटल्याचे सांगून सत्यशर्माच्या मुलीचे लग्न करून देण्याचे वचन दिले. एवढे झाल्यावर त्याचा हात सुटला.

लोभी माणसाला चांगली शिक्षा झाली, म्हणून गांवभर चर्चा झाली.

लोभगुप्तने सत्यशर्माच्या मुलीचे लग्न स्वतःच्या मुलीच्या लग्नासारखे थाटामाटाने करून दिले.

तेव्हांपासून लोभगुप्तने आपली लोभी वृत्ती सोडली आणि अन्यायाने संपादिलेली मिळकत धर्मकार्यासाठी खर्च केली. तो विघ्नहर्त्या गणपतीचा भक्त झाला आणि सदाचारी म्हणून प्रसिद्ध झाला.

ही गोष्ट सांगून पावनमिश्रने गणपतीचा प्रसाद आणून सर्व मुलांना वाटला. मुलांनी प्रसाद तोंडात टाकला आणि हंसत खेळत ती घरी निघून गेली.

आणखी एके दिवशी सायंकाळी एका मुलीने आणखी एक चित्र दाखवून त्याची गोष्ट सांगायला विनंती केली. पावनमिश्र गोष्ट सांगू लागले.

कल्याणी नगरींत कलहकंठी नांवाची एक श्रीमंत बाई रहात असे. सुनेने माहेरून सोन्याचे पुष्कळ दागिने आणले नाहीत, म्हणून ती सुनेला वेळींअवेळी टोंचून बोले आणि शेवटी तिला निर्दयपणे तिने माहेरी पाठवून दिले.

कलहकंठी हे तिला नांव मिळाले असूनही त्या श्रीमंत कलहकंठी सासूची सून सौदामिनी दुःखाचा डोंगर डोक्यावर घेऊन आपल्या माहेरी निघाली. परंतु वाट चुकून ती एका जंगलात गेली. भुकेने तिचा जीव कासावीस झाला आणि बेशुद्ध होऊन ती एका कवठाच्या झाडाखाली पडली.

आपण माहेरी गेली तरी फायदा नाही. कारण तिच्या लग्नासाठीच तिच्या वडिलांनी फार मोठे कर्ज करून ठेवले होते. मग आणखी दागिने कोठून आणणार? म्हणून त्या अरण्यांतच मरण आलेले पत्करले, असा विचार ती मनांत करीत असतां झाडावरुन एक कवठ गळून पडले, आणि ही पडली होती तेथपर्यंत तिचा हात पोचेल अशा जागी येऊन थांबले. ते घेऊन सौदामिनी उठून बसली असतां जमीन हादरली आणि एक हत्ती अंगावर धावून येत असलेला तिला दिसला.

सौदामिनीच्या मनांत लहानपणापासूनच गणपतीवर फार भक्ती होती. गणपतीचे मनांत स्मरण करून हत्तीच्या पायाखाली स्वतःला देऊन ती आत्महत्येला ती तयार झाली. ती हत्तीला सामोरी गेली, परंतु तो एकदम जागच्या जागी थांबला.

हत्तीने सौदामिनीच्या हातांतले कवठ सोंडेने घेतले व तोंडात घालून आशीर्वाद देत असल्यासारखी सोंड डोक्यावर ठेवून तिचा हात पकडला व तिला सरळ एका मोठ्या गुहेंत तो घेऊन गेला.

राजाची कृपा

कनकगिरीचा राजा कमलाकर कलागुणांचा अतिशय भोक्ता होता. त्याच्या दरबारांत रोज संगीताच्या मैफली होत, विद्वांनाची चर्चासत्रें, प्रवचनें होत असत. कधीकधी वेष पालटून राजा राजधानीजवळच्या जंगलात फिरायला जात असे. पक्षांची मधुर किलबिल व वनराईचे सौंदर्य बघण्यांत तो दंग होई.

त्या जंगलाच्या झाडींतून पुढें गेल्यानंतर एक लहानसे घर होते. जेव्हां कमलाकर त्या वाटेने पुढे जाई, तेव्हां त्या घरांतून नेहमी मसालेदार वांग्याच्या भाजीचा घमघमाट त्याला जाणवत असे. तिथें जाऊन ती भाजी खावी असा त्याला मोह होत असे. पण आपली इच्छा आवरून तो राजधानीला परत जाई.

वास्तविक राजाच्या मुदपाकखान्यांत रोज स्वादिष्ट भोजन शिजत होतंच. त्याला हवा तो पदार्थ केव्हांही मिळण्याची सोय होती. पण त्या घरांतल्या भाजीसारखा घमघमाट सुटलेला त्याला कधी आपल्या वाड्यांत अनुभवायला मिळाला नाही. कमलाकरला मनांत नेहमी वाटायचं, कीं एकदा तरी त्या छोट्या घरांत जाऊन जेवायला बसलं पाहिजे.

एके दिवशी त्याने दुपारींच वेष पालटून त्या घरीं जायचे ठरवले. तिथें जाऊन त्याने दार ठाठावले. लगेचच एका तरुण सुवासिनीने दार उघडले आणि विचारले, "आपण कोण आहात?"

राजाने बेधडक उत्तर दिले, "मी परदेशी आहे. भुकेने कळवळलो आहे. कांहीतरी खायला मिळेल कां?"

"आत्ताच आमची जेवणें उरकली. पण हरकत नाही. तुम्ही भुकेले आहात, तेव्हां कांही तरी द्यायला तर हवंच ना जेवायला! तुम्ही अगोदर आंत तर या." त्या स्त्रीने सांगितले. तिचे नांव रत्ना होते.

राजा आंत गेला व तिथल्या एका जुनाट खुर्चीवर जाऊन बसला. बाजूलाच एका चटईवर रत्नाचा नवरा परमेश झोंपला होता. रत्नाने त्याला उठवलं आणि म्हटलं, "हे पाहा, कुणी परदेशी आलेला आहे. त्यांना खूप भूक लागलीय. थोडी

किशोर राठी

वांग्याची भाजी करा नि चारपांच ज्वारीच्या गरम भाकरी पण करायला हव्यात."

परमेशने बसल्या जागेवरुनच राजाकडे एकदा नीट पाहिले आणि मागील दारच्या अंगणातून चार वांगी त्याने तोडून आणली व चूल पेटवली.

"आमच्या राजाची कृपा आहे म्हणून माझे पतीच स्वयंपाकाचं काम सांभाळतात." रत्नाने हंसून सांगितले. तिचा नवरा जर स्वयंपाक करणारा असेल तर त्यांत राजाची कसली कृपा होती हे कांही राजाला समजलं नाही.

थोड्याच वेळांत वांग्याची भाजी व भाकरीचे जेवण तयार झाले. रत्नाने राजाला म्हटले, "चला जेवायला; आमच्या राजाच्या कृपेने पाहुण्याला हातपाय धुवायला पाणी देणेदेखील आम्हाला शक्य नाही." असं म्हणून पुन्हां ती तोंडभर हंसली.

राजा पानावर बसला तेव्हां तिने त्याला भाजी व भाकरी वाढताना म्हटले, "आमच्या राजाच्या कृपेने हे जेवण मी आपल्याला वाढते आहे."

राजा पोटभर जेवला आणि अंगणात जाऊन त्याने हात धुतले. परत आल्यावर त्याने रत्नाला विचारले, "दर वेळेला पहावं तर तुम्ही आपल्या राजाचे नांव घेता आहात. तुमच्या राजनिष्ठेचं हे जिवंत उदाहरण कौतुकास्पद आहे."

यावर रत्नाला हंसू कोसळले. ती हंसत सुटलेली पाहून राजा चकितच झाला. त्याने तिला प्रश्न केला, "तुम्हाला तुमचा राजा चांगला वाटत नाही कां? त्याच्याबद्दल तुमच्या मनांत आदर किंवा श्रद्धा नाही कां?" त्याचा स्वर जर रागीट वाटला.

रत्नाने उत्तर दिले, "मी काय सांगते ते लक्ष देऊन ऐका. आमच्या राजाला आपल्या राज्यांत लाखों नागरिक अगदी सामान्य परिस्थितींत राहात आहेत हे ठाऊकच नाही. त्यांना कवी, गायक व कलावंत यांच्याखेरीज कुणीच दिसत नाहीत. माझे पती शिकलेले आहेत. पण काय उपयोग? लायक लोकांसाठी राज्यांत योग्य त्या नोकऱ्या नाहीत. आमच्या लग्नाच्यावेळीं माझ्या आईवडलांनी हुंडा म्हणून थोडी रक्कम दिली होती, त्याच्या व्याजावरच आम्ही कसेबसे भागवतो. मी उगीच पदार्थांची नासधूस करेन, म्हणून माझे पती स्वतःच काटकसरीने स्वयंपाक करतात. ते नोकरी करत नाहीत ही राजाचीच कृपा आहे."

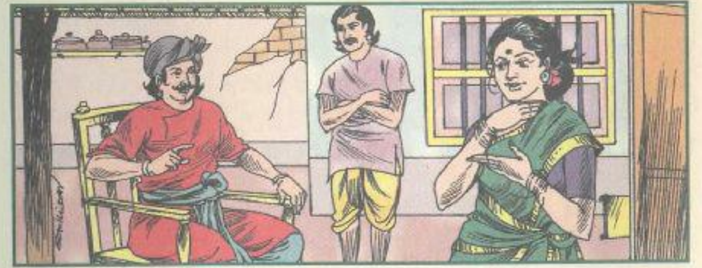
राजा विचारांत पडला. रत्ना पुढें सांगू लागली, "नगराच्या बाजूने वाहाणारी नदी पुढे समुद्राला मिळते. पण त्या नदीच्या पाण्याचा जनतेला काय उपयोग होतोय? हे पाणी वापरांत आणावं आणि नागरिकांना गरजेपुरतं तरी पाणी मिळावं असं कांही आमच्या राजाच्या लक्षांत येत नाही. म्हणूनच मी म्हटलं तसं राजाच्या कृपेने अतिथीला हातपायतोंड धुवायलादेखील पाणी मिळत नाही आम्हाला. त्यासाठीच मी तुम्हाला सरळ स्वयंपाकघरांत घेऊन गेले."

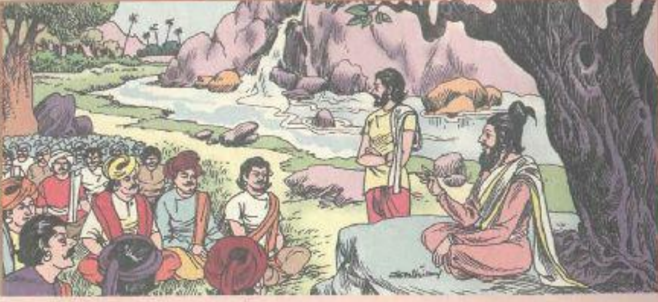
तिचे बोलणें राजा लक्षपूर्वक ऐकत होता. जेव्हां ती गप्प झाली, तेव्हां राजानेच विचारले, "ठीक आहे, तुमच्या राजाची आणखी कांही कृपा असेल तर तीही सांगून टाक."

रत्नाच्या मनांत आलं कीं हा तर परदेशी प्रवासी आहे; आमच्या राजाबद्दल इतकी उत्सुकता वाटायचं ह्याला काय कारण? तरीदेखील तिने पुढे बोलायला सुरवात केली, "लोकांच्या किमान गरजा आहेत अन्न, वस्त्र व निवारा! पण आमचा राजा कांही या गोष्टींबद्दल विचार करीत नाही. ते बिचारे संगीत व नृत्यांतच गुंग असतात. म्हणून या महत्वाच्या गंभीर गोष्टींबद्दल विचार करायला त्यांना फुरसत होत नसेल. दुरुन आलेल्या परदेशी पांथस्थाला मला केवळ भाजीभाकरी एवढंच जेवण देता यावं याचं मला वाईट वाटतं. पण माझा नाईलाज आहे हो! माफ करा!"

आजपर्यंत आपल्या हातून किती मोठी चूक होत आली हे राजाला कळून चुकलं. आपण कोण आहोत ते खरं सांगून राजा म्हणाला, "तुझ्या पतीच्या हाताला खरंच सुंदर चव आहे. फार स्वादिष्ट जेवण त्याने मला दिलंन! राजवाड्यांतल्या स्वयंपाक्यांना स्वयंपाक शिकवायला हवा त्याने! आता राहिली तुझी सोय! माझ्या राणीची तू मैत्रीण म्हणून राजवाड्यांत राहा आणि आम्हाला अशाच चांगल्या सूचना देत जा. कोणत्याही प्रकारचा संकोच न बाळगता तू राणीला व मला सल्ला देत राहायचं. यापुढें मी माझे विचार सुधारीन आणि प्रजेच्या कल्याणासाठी झटत राहीन. तेव्हां आता विलंब नको. तुम्ही दोघे उद्यांच राजवाड्यावर या."

दुसऱ्या दिवशी आपल्या पतीबरोबर राजाच्या अंतःपुरांत शिरताना रत्ना स्वतःशीच बडबडली, "ही सारी राजाची कृपा!"

देवचा प्रश्न

प्रशांतनगर फारच टुमदार गांव आहे. चारी बाजूंनी डोंगर व गांवाबाहेर खळखळ करीत वाहणारी एक सुंदर नदी आहे. त्या नदीच्या किनाऱ्यावर एका झोंपडीत एक वेदांती मौनयोगी राहात होता. तो फक्त महिन्यांतून एकदा पौर्णिमेच्या दिवशी भक्तांना दर्शन देई. भक्तांच्या प्रश्नांची उत्तरें देत असे, त्यांच्या शंकांचे समाधान करी आणि बाकीचे दिवस ध्यानांत गुंग असे.

एका पौर्णिमेला भक्तगणांनी त्याचे दर्शन घेतले, त्याचे प्रवचन ऐकले व त्याची अनुमती घेऊन ते तिथून निघून गेले. देव नांवाचा एक माणूस मात्र खाली मान घालून योगीसमोर बसून राहिला. त्याचे वय पन्नासपेक्षां जास्तच असेल. "बोल, कांही विचारायचे आहे कां?" योगीने विचारले.

क्षणभर गोंधळून जाऊन देवने योगीला विचारले, "महाराज, गेले कांही दिवस या सृष्टीचा कर्ता भगवान याचा विचार करताना माझ्या मनामधे तऱ्हेतऱ्हेचे प्रश्न येत आहेत. त्यांचे समाधानकारक उत्तर मिळावे म्हणून मी आपल्याकडे आलो आहे."

"अवश्य विचार," योगीने सांगितलं.

"महाराज, सर्वजण असं मानतात व म्हणतात कीं जीवसृष्टी या भगवानानेच केली. परंतु उत्तम सृष्टी म्हणणाऱ्या मनुष्यांमधेच इतके भेदभाव कां आहेत? माणसामाणसांमधे शत्रुत्व आहे, प्रतिकार आहे, द्वेष आहे, युद्धें होत राहातात, हत्त्या होतात, एकमेकांचा विश्वासघात होताना दिसतो. शेवटी हे सारं कां? कशासाठी होत असतं? सृष्टिकर्ता भगवान हे सर्व निमूटपणें बघत असतो ते कां? त्यानेच निर्माण केलेल्या या सृष्टीची ही दुर्दशा त्याला सुधारता येणार नाही कां? या प्रश्नांमुळें मी अतिशय अस्वस्थ झालो आहे." देवने गंभीर स्वरांत विचारले.

योग्याने त्याला हंसतच विचारले, "तुला किती मुलेंबाळें आहेत?"

- सुचित्रा -

"चार, महाराज! दोन मुलगे नि दोन मुली."

"सर्वांचे पालनपोषण तू मोठ्या प्रेमाने केले आहेस ना?"

"होय महाराज, माझ्या मुलांना मी चांगल्या-प्रकारें वाढवले आहे." देवने सांगितले.

"चांगलं केलं आहेस. आता ते सगळेजण कसे आहेत? कुठेकुठे असतात?" योगीने विचारले.

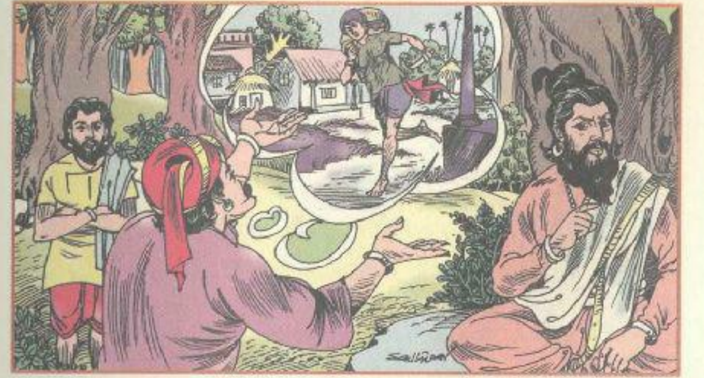
"काय नि कसं सांगूं, महाराज? आम्ही दोघांनी व माझ्या आईवडिलांनी मोठ्या प्रेमाने आणि अत्यंत लाडांत माझ्या थोरल्या मुलाला वाढवले. पण अतिलाडामुळें तो फारसा शिकला नाही. त्याला वाईट संगत लागली. सोळाव्या वर्षीच तो घर सोडून एका चोरांच्या टोळींत सामील झाला. एका सावकाराचा खून करुन आता माझा हा मुलगा कुठेतरी परागंदा झालेला आहे." देवने केविलवाण्या सुरांत सांगितलं.

"दुसरा मुलगा?" योगीने विचारलं.

"महाराज, तो चांगला शिकला. त्याला शहरांत नोकरीही मिळाली. सुरवातीला दरमहा थोडेथोडे पैसे तो आम्हाला घरीं पाठवत होता. पण आम्हाला न सांगताच त्याने एका श्रीमंत घरांतल्या मुलीशी लग्न केले. तेव्हांपासून त्याची वृत्ती बदलली. आता वर्षांतून एकदा कधीतरी तो आम्हाला भेटायला येतो." देवने मनांतली व्यथा प्रकट केली.

"ठीक आहे, पण तुझ्या मुलींच्याबद्दल तू अजून कांहीच सांगितलं नाहीस!" योगीने विचारलं.

"आमच्या थोरल्या मुलीने चांगलं शिक्षण घ्यावं म्हणून आम्ही खूप प्रयत्न केले. पण तिला मुळीं अभ्यासांत गति नव्हती. सतराव्या वर्षीं ती एकदम आजारी पडली. तिला वांचवण्याचा आम्ही खूप प्रयत्न केला, पण यश आले नाही. त्या दुखण्यांतच ती वारली." डोळ्यांतले पाणी पुसत देवने दुःखी स्वरांत सांगितले.

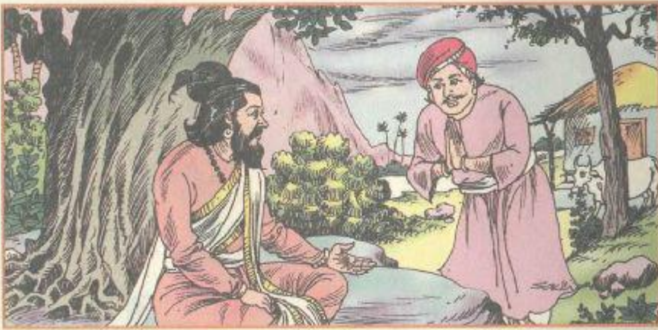
थोडा वेळ योगी स्तब्ध राहिला आणि नंतर त्याने देवला विचारलं, "आणि तुझ्या दुसऱ्या मुलीचं काय झालं?"

या प्रश्नावर जरा खुलून जाऊन देवने सांगितलं, "महाराज, केवळ तिच्यामुळें माझी पत्नी व मी जरा आनंदात आहोत. माझी धाकटी मुलगी फार छान गाते. शेजारपाजारच्या मुलांना ती संगीत शिकवते, आणि आमची दोघांची देखभाल करते."

हे उत्तर ऐकून योगीने खुशींत मान डोलावली, व देवला म्हटले, "हे बघ, तुम्ही चार मुलांना जन्म दिलात. सर्वांचे संगोपन सारख्याच प्रेमाने केलेत व त्यांना वाढवलेत. पण ती चौघेजण चार प्रकारची निघाली. यांत तुझी जेवढी जबाबदारी आहे,तेवढीच जबाबदारी कोट्यावधी माणसें निर्माण करणाऱ्या सृष्टिकर्त्याची आहे."

योगीच्या खुलाशाने देवचे कांही समाधान झालेले दिसत नाही, हे पाहून योगी पुढें म्हणाला, "तू प्रथम जी शंका प्रकट केलीस, तिचे सविस्तर उत्तर मी देतो ते ऐक. आपल्या आयुष्यांत ज्या सुखदु:खांतून आपण जातो, जयपराजय होत राहातो, त्याची अनेक कारणें असतात. जेव्हां माणसाला वाटतं कीं त्याच्या विजयाचं संपूर्ण श्रेय त्याचं एकट्याचं आहे, तसंच जेव्हां त्याचा पराजय होतो तेव्हां त्या पराजयाचं श्रेयदेखील त्याचंच असायला हवं कीं नाही? भगवान माणसांमधला भेदभाव, द्वेष, असूया बघून गप्प बसतो असं मानणं हे चूक आहे. माणसांनी केलेल्या भल्याबुऱ्या कर्मांचं फळ तो या जय वा पराजयाच्या स्वरुपांत आपल्याला परत देतो. कांही कर्मांचं फळ लगेच मिळतं, कांही कर्मांचं फळ भोगायला बराच काळ जावा लागतो. भगवानाची अमाप शक्ती किती खोल आहे ते समजून घेतलं पाहिजे, त्यांत उणीवा काढून भगवानावर दोषारोप करणं हे योग्य नाही."

हे स्पष्टीकरण ऐकून मात्र देवचे समाधान झाले. त्याने मोठ्या भक्तीभावाने योगीच्या पायांना स्पर्श करुन प्रणाम केला. योगीनेही त्याला आशिर्वाद दिला व तो आपल्या ध्यानमंदिराकडे निघून गेला.

परोपकार

अरुणपुरांत वीरमल्ल नांवाचा एक चोर राहात होता. घरफोडी करुन व वाटसरुंना लुटून तो आपले पोट भरीत होता. पण त्याने आजपर्यंत कधीही एखादे पुण्यकर्म केलेले नव्हते.

एका रात्रीं त्याने एका घरांत चोरी करायची हे ठरवले. तो त्या घराजवळ गेला, तेव्हां घरांतले लोक जागे होते. त्यांचे बोलणें बाहेर ऐकायला येत होते. वीरमल्लने ते ऐकले. एक तरुण आपल्या आईला सांगत होता, "आई, उद्यां मला शेजारच्या गांवी जायचे आहे. म्हणून मला माझ्या वांटणीचा भात आणि मातीच्या वांटणीचा, अशा भाताच्या दोन पोटळ्या करुन दे."

आई म्हणाली, "ठीक आहे, बाळ! देईन मी." आणि मायलेक दोघेही झोंपी गेले.

हा संवाद ऐकल्यानंतर वीरमल्ल चोरी करणार होता त्याबद्दल विसरुन गेला. त्याचे मन या संवादाभोंवती घुटमळत होते. कारण त्याचा अर्थ कांही त्याला कळला नाही. पण तो समजून घेण्याची तीव्र इच्छा त्याच्या मनांत निर्माण झाली. म्हणून सकाळ होईपर्यंत तो तिथेंच थांबला. पहाटे ही मायलेक जागी झाली. मुलाने आपल्या प्रवासाची तयारी केली आणि आईने दोन गठुळीं त्याच्या हातांत दिली.

ती गठुळीं घेऊन तो तरुण आईचा निरोप घेऊन निघाला. त्याच्यामागून हा चोर वीरमल्लुदेखील जाऊं लागला. चालता चालता दुपारची वेळ झाली. एका झाडाच्या सांवलीत तो तरुण बसला. वीरमल्लुदेखील त्याच झाडाखाली येऊन बसला.

तरुणाने वीरमल्लला बघितले, व त्याने जवळची दोन्ही गठुळीं उघडली. एक आपल्यासमोर ठेवले आणि दुसरे वीरमल्लुच्या पुढ्यांत ठेवले.

२५ वर्षांपूर्वी 'चांदोबा'त प्रसिद्ध झालेली गोष्ट

त्याचे हे वागणें पाहून वीरमल्लु आश्चर्यचकित झाला. त्या तरुणाला तो मुळींच ओळखत नव्हता, तरीदेखील कांहीएक न विचारता त्या तरुणाने वीरमल्लुच्या पुढ्यांत जेवण ठेवून दिले होते. वीरमल्लुने आयुष्यांत कधी कुणावर असा उपकार केलेला नव्हता, म्हणून त्याला ही गोष्ट फारच विचित्र वाटली.

वीरमल्लुने त्या तरुणाला विचारलं, "अरे भाऊसाहेब, माझी एक शंका आहे. ती तू दूर केलीस तरच मी तू दिलेलं हे जेवण जेवूं शकेन."

"विचारा!" त्या तरुणाने उत्तर दिलं.

"माझा आहे चोरीचा धंदा! काल रात्रीं मी तुमच्या घरांतच चोरी करायला आलो होतो. तू तुझ्या आईला रात्रीं जे सांगितलंस ते मी ऐकलं. पण त्याचा अर्थ समजावून घेण्यासाठी मी तुझ्यामागोमाग इथपर्यंत आलो आहे." चोराने सांगितलं.

हे ऐकून तो तरुण हंसतच म्हणाला, "हे पहा, मी जे जेवण जेवणार आहे, तो आहे या मातीच्या वांटणीचा भात. आणि हा तुला जो देतो आहे, तो आहे माझ्या वांट्याचा भात!"

"मला कांही हे तुझं गूढ बोलणं समजलं नाही बाबा! तू जे जेवणार आहेस ते तुझ्या वांटणीचं आहे, पण मी जे खाईन ते तुझ्या वांट्याचं कसं होईल?" वीरमल्लुने विचारले.

"मी जे कांही खातो, ते सर्व पचून जाऊन मातींत मिळतं. पण मी जे जेवण तुला दिलंय, ते पुण्यकार्याच्या रुपांत नेहमीच माझ्या पदरांत शिल्लक राहातं. तू चोऱ्या करुन पोट भरतोस ना, ते सारं खर्च होऊन जातं. पण तू दुसऱ्यांसाठी काय करतोस? स्वतःसाठी तू काय राखून ठेवलं आहेस? निदान आता तरी परोपकार करायला सुरवात कर." तरुणाने त्याला समजावून सांगितले.

हे ऐकून वीरमल्लुचे डोळे उघडले. त्याने चोरीचा धंदा सोडून दिला. त्या दिवसापासून तो मेहनत करुन आपले पोट भरुं लागला. त्याखेरीज आपल्या कष्टाच्या कमाईतून इतरांना थोडीफार मदतही करुं लागला. अशा रितीने तो आनंदाने परोपकारी जीवन जगायला शिकला.

